

Izvorni znanstveni rad
UDK 9 Lucić : 930

POGLED O IVANU LUCIĆU

Vinko Foretić

Uvod

Glasoviti čovjek, o kojem ću nastojati dati jedan pogled, najpoznatiji je u domaćem i stranom znanstvenom svijetu kao *Joannes Lucius* po svojem velikom i opsežnom latinskom djelu »De Regno Dalmatiae et Croatiae« (O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske), izašlom u prvom izdanju g. 1666. u Amsterdamu. Poznat je i kao *Giovanni Lucio* sa svojim djelom pisanim na talijanskom jeziku i izdanim u Mlecima g. 1673, od kojeg neki primjerci imaju naslov »Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù« (Historijske uspomene o Trogiru), a neki primjerci 1674. dugi naslov »Historia di Dalmatia, et in particolare delle Città di Traù, Spalatro, e Sebenico; nella quale si contengono le Guerre seguite fra diversi Principi per causa del detto Regno e delle dette Città, e insieme la discendenza de' Rè d'Ungaria, e altri Principi, che vi hanno dominato« (Povijest Dalmacije, a osobito gradova Trogira, Splita i Šibenika, u kojoj su sadržani ratovi između raznih vlada zbog spomenutog Kraljevstva i spomenutih gradova te ujedno rod kraljeva Ugarske i ostalih vlada, koje su njom vladale).

Poznato je da u Dalmaciji nijesu sva prezimena bila ustaljena. Ona su imala često hrvatski, latinski i talijanski oblik, a unutar svakog od tih jezika ponekad i svoje varijante bilo glasovno, bilo u grafiji. Ponekad su se jednostavno prevodila, a katkada imala isti korijen, a jedino im nastavak bijaše ili hrvatski ili latinski ili talijanski. Pitamo se dakle je li čovjek o kojem govorimo s latinskim prezimenom *Lucius* i talijanskim *Lucio* imao i svoju hrvatsku varijantu. On ju je zaista imao, a ta je bila *Lučić* ili *Lucić*. Hrvatski splitski pjesnik Jerolim Kavanjin (1641—1714) mlađi je suvremenik Ivana Luciusa. Dobro je poznao sve uglednije dalmatinske porodice, pa tako i ovu trogirsku, iz koje je nikao *Lucius*. U svojem velikom spjevu »Bogastvo, i uboštvo« nabraja sve dalmatinske ugledne porodice, pa i mnoge ugledne ljude, tako osobito i Ivana Luciusa. Doduše i Kavanjin za razna prezimena ima ponekad razne varijante, ali ovu porodicu stalno naziva samo *Lučić*, a izričito je kod njega spomenut naš historičar kao *Ivan Lučić*, i još ga nekoliko

puta spominje kao Lučića.¹ S obzirom na to što se u Trogiru mjesto č izgovara i c, možemo uzeti i varijantu *Luciic*. Iako se i kod nas on većinom spominje u latiniziranom obliku kao *Lucius*, smatram vrlo opravdanom, kad hrvatski pišemo o njemu, upotrebu oblika *Luciic*. U pitanje da li ima još varijanata u pisanju njegova prezimena zasad se ne bih želio upuštati. Možemo samo reći da se njegov otac Petar nazivao *Lucij*.

Luciic je od novijih naših historičara 19—20. stoljeća bio smatran najjačim i najkritičnijim hrvatskim historičarem u vremenu do pojave nove historiografije u drugoj polovici 19. stoljeća. Doduše gotovo svi su ga prikazivali kao naklona Mlecima, ali su ipak isticali njegov kritički stav. Osim spomenutih dvaju velikih i znamenitih djela objelodanjeno je još nekoliko njegovih djela, ali ta su, iako također važna, manje značajna za prosuđivanje njegove ličnosti kao historičara. Ljubić u svojem poznatom »Dizionario« (Rječniku) spominje i rukopisna njegova djela, o kojima smo danas bolje obaviješteni.² Ja ću se ograničiti da dam oprezan pogled na dva glavna njegova djela. U njima Luciic među ostalim raspravlja o seobi i smještaju Južnih Slaveana, geografskim pojmovima Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, o etničkom sastavu dalmatinskih gradova i o raznim drugim pitanjima u vezi s ovima maloprije navedenim. Kao jedan od glavnih izvora uzima Luciic poznato djelo nazvano u znanosti latinskim nazivom »De administrando imperio« (O upravljanju carstvom) bizantskog cara-pisca sredine 10. stoljeća Konstantina Porfirogeneta. Luciic ga iskorišćuje ne samo za historijski prikaz do Porfirogenetova vremena, nego povlači u svojoj interpretaciji dedukcije i za vremena poslije Porfirogeneta. Luciic se osvrće i na pisanje ljetopisca Dukljanina iz 12. stoljeća i historičara 13. stoljeća Tome Arcidijakona. No što je

¹ Stari pisci hrvatski XXII, g. 1913, str. 111, 112, 113, 115, 116. O Luciicu vidi među ostalim ove prikaze: Frano Rački: Povjestnik Ivan Lučić, Trogirarin. *Rad JAZU* 49, 1879; Vitaliano Brunelli: Giovanni Lucio, *Rivista Dalmatica* anno 1899, fasc. 1, 2, 4, anno 1900, fasc. 1, 3, 4; Ferdo Šišić, Priručnik izvora hrvatske povijesti, Zagreb 1914, 51—60; isti: Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća, *Jugoslavenski istoriski časopis*, I, 1936, 29—35; Cvito Fisković, Oporuka i kodicil Ivana Lucića, *Viestnik Hrvatskog Državnog arhiva u Zagrebu*, knjiga IX/X g. 1941; *Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu*, VI, 1969, posvećen Ivanu Luciusu-Lučiću povodom 300. godišnjice djela *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666), s radovima mnogih autora, među kojima su osobito značajni: »Illyricum hodiernum« Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski; Lučićev autograf djela »De regno Dalmatiae et Croatiae« u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi; Bibliografija o Ivanu Luciusu-Lučiću i njegovu djelu (Opis djela I. Lučića i literatura o njemu).

M. Kurelac, Prilog Ivana Luciusa-Lučića povijesti roda Zrinskih i njegove veze sa banom Petrom Zrinskim, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU u Zagrebu* VIII, 1977; Lučićeve »Memorie di Traù« izdao je Čakavski sabor u Splitu u prijevodu Jakova Stipišića s kritičkim bilješkama: Ivan Lucić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru I, II, Split 1979. U predgovoru: J. Stipišić, Uvodna riječ predvioca i M. Kurelac, Ivan Lucić povjesničar.

² Simeone Gliubich, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856, 187—189. Vidi Kurelčeve radnje spomenute u prethodnoj bilješci.

najvažnije, Lucić je prvi u svojem djelu »De regno Dalmatiae et Croatiae« objelodanio »Dukljaninov ljetopis« i djelo »Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium« (Povijest salonskih i splitskih biskupa) Tome Arcidijakona. Kaletićev prijepis hrvatske redakcije Dukljanina držao je neko vrijeme u rukama Lucić te ga je darovao Vatikanskoj biblioteci, gdje se i danas nalazi.³ Poznato je da je hrvatski pjesnik Marko Marulić preveo, ponešto je prerađujući, hrvatsku redakciju Dukljanina na latinski, te je i to Marulićevo djelo s naslovom »Regnum Dalmatiae et Croatiae Gesta« (Djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske) objelodanio Lucić u svojem glavnom djelu. Budući da se odavna bavim problematikom smještaja Hrvata i Srba, geografskim pojmovima Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, etničkim sastavom dalmatinskih gradova i raznim drugim pitanjima u vezi s ovim navedenim, zanimalo me među ostalim kako je Lucić obradio ta pitanja. Opravdano je time se pozabaviti jer su to važna pitanja hrvatske povijesti, u cjelini svojoj ponešto zanemarena, to više što je Lucić objelodanio u svojem glavnom velikom djelu važne izvore o tome. Jednim dijelom tih problema pozabavio sam se u radnji »Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku« objelodanjenom u časopisu *Dubrovnik* br. 4 g. 1969. Stoga neću ovdje to ponavljati, pa upućujem na taj svoj rad. Ostala neka pitanja raspraviti ću ovdje u bitnim potezima.

U razna vremena geografski je pojam Dalmacije bio različit, pače ponekad ni u jedno te isto doba on nije jednak, već se shvaća raznoliko. Za vremena starog vijeka dobro je poznat. U srednjem vijeku već i za ranije doba javlja se gotovo istodobno nekoliko pojmova. Poneki pisac uzima je u opsegu velike rimske pokrajine Dalmacije. Neki ponekad i cijelu Hrvatsku državu zovu Dalmacijom, neki pak cijeli obalni pojas od Kvarnera do međa Dračke oblasti. Najpoznatiji je geografski pojam Bizantske pokrajine Dalmacije, nazvane za vrijeme od druge polovice 9. do razmeđe 11. i 12. stoljeća *tema* ili *temat*. U 11. stoljeću počinje se javljati također ponešto drukčiji pojam Gornje Dalmacije i Donje Dalmacije. O dalmatinskom tematu i ponešto o ostalim pojmovima Dalmacije raspravljao sam u radnji »Dalmacija prema Hrvatskoj do 1107. godine« (u *Pomorskom zborniku* knjizi V, g. 1969). Sada želim nadovezati na to, a veću pažnju posvetiti etničkom stanju.

Temat Dalmacije je nestao na razmeđi 11. i 12. stoljeća, te se od 12. stoljeća dalje počinje pod Dalmacijom sve više u praktičnoj uporabi uzimati točno nedefinirani primorski pojas od Kvarnera prema jugu sve do Bara a katkad još dalje. Na primjer imamo ispravu iz g. 1257. gdje se Senj računa kao grad Dalmacije.⁴ Taj je pojam već potpuno formiran u doba sklapanja zadarskog mira g. 1358. jer se u mirovnom ugovoru Dalmacijom smatra cijeli prostor od Kvarnera do dračkih međa, a kao dalmatinski gradovi i otoci, koje Mlečani moraju odstupiti ugarsko-hrvatskom kralju, posebno se spominju Nin, Zadar, Skradin, Šibenik, Trogir, Split, Dubrovnik i otočne općine

³ Ferdo Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd — Zagreb 1928, 156.

⁴ Tadija Smičiklas, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* V, Zagreb 1907, 66—67.

Osor-Cres, Krk, Rab, Pag, Brač, Hvar i Korčula.⁵ Razvitak mletačke Dalmacije u doba mletačke vlasti od 15. do 18. stoljeća tekao je usporedo s teritorijalnim širenjem mletačkog gospodstva na tom području. Razni pisci i sastavljači geografskih karata samovoljno na temelju svojih eruditnih dedukcija, ponekad i nekritičnih, operiraju pojmom Dalmacije, te se u sve detalje ne mogu upuštati. Istodobno ima i međusobno protivnih tendencija, te jedni uzimaju ovako a drugi onako, a ima i tendencija s političkom pozadinom, te je i u 19. stoljeću bilo onih, a ima ih i danas, koji tvrde da Dubrovnik i Kotor ne spadaju u Dalmaciju iako tijekom stoljeća ima mnoštvo dokumenata koji to potvrđuju. Pojam Dalmacije nije postojao tijekom stoljeća samo kao državnopravni ili političko-teritorijalni pojam unutar jedne političke vlasti, već i kao geografski kulturni pojam bez izbora na državne granice, a ponekad on znači i pripadanje istoj narodnosnoj zajednici.

Već Einhard, pisac 9. stoljeća, govori da se g. 817. raspravljalo u Dalmaciji o granicama između Romana i Slavena.⁶ Pripovijedajući o prilikama 7. stoljeća Dukljanin govori u V i IX poglavlju o Latinima zaostalim među Slavenima, a u XXVI poglavlju, koje se odnosi na 8. stoljeće, u anakronističnoj bilješci o provali Saracena 9. stoljeća u Jadransko more na našu obalu, prema Šišiću inače kasnijoj glosi, govori o Latinima kao stanovnicima primorskih gradova. Porfirogenet jasno govori da su stanovnici dalmatinskih gradova, dakle Krka, Raba, Osora, Zadra, Trogira, Splita, Dubrovnika i Kotora Romani. I pisac 12. stoljeća Vilim Tirski pri opisu križarske vojne od g. 1096. do 1099. i prolaza križara g. 1096. kroz naše primorje, govoreći o našoj zemlji a ne spominjući poimence gradove, veli izričito: »[...] *exceptis paucis, qui in oris maritimis habitant, qui ab aliis et moribus et lingua dissimiles latinum habent idioma, reliquis sclavonico sermone utentibus et habitu barbarorum*«. ⁷ Prijevod: »[...] izuzevši malo njih, koji borave na obalama morskim, koji različiti od drugih i običajima i jezikom imaju latinski govor, a ostali upotrebljavaju slavenski govor i imaju odjeću barbarsku«. Arapski pisac Al-Idrisi (1100—1166) napisao je 1154. poznato geografsko djelo, u kojem među ostalim opisuje i istočnu obalu Jadranskog mora. U njegovu tekstu ima još dosta toga što treba objasniti i proučiti, ali on je uglavnom pouzdan izvor. Stanovništvo hrvatskih gradova on označuje kao slavensko, a iz cijelog konteksta se vidi da pod Dalmatincima misli Romane. Po njemu »dalmatinsko« stanovništvo imaju Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, a o narodnosti sjevernih otočnih gradova se ne izjašnjava. Bar označava kao slavenski grad. Prema Al-Idrisiju, u Biogradu, inače hrvatskom gradu, osim Slavena ima i »Dalmatinaca«. To nije nevjerojatno jer su se mogli u njemu nastaniti i pojedini Romani.

Dosta se pisalo o slavizaciji dalmatinskih gradova, no iscrpne objektivno napisane studije još nemamo. Pokušavao se o svima gradovima izreći jednaki

⁵ Šime Ljubić, Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i Mletačke republike III, Zagreb 1872, 369, 377.

⁶ Frano Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabia 1877, 317.

⁷ Rački, Documenta. . . , 462.

sud, ali to nije ispravno. Svaki grad treba proučiti posebno. Koliko je dosad proučeno, može se reći da se najranije slavizirao Zadar. Za nj imamo prvo-razredno svjedočanstvo. God. 1177. na svojem poznatom historijskom putu iz luke Vasto u Mletke papa Aleksandar III posjetio je i grad Zadar. Suvremeni pisac kardinal Bozon, koji je pratio papu i bio dakle prisutan prigodom papina dolaska u Zadar, napisao je biografiju pape Aleksandra III i u njoj dosta opširno opisao papin doček u Zadru. Govoreći o Zadranima i papi izričito veli: »Stoga pripravivši po rimskom običaju bijela konja, u procesiji ga (naime papu) dovedoše kroz sredinu grada u stolnu crkvu blažene Anastazije, u kojoj mučenica časno pokopana počiva, s veličanstvenim pohvalama i pjesmama, koje su visoko odzvanjale, u njihovu slavenskom jeziku.«⁸ Doduše Al-Idrisi je g. 1154. govorio da Zadar pripada Dalmatincima (Romanima), a sada kardinal Bozon g. 1177. za Zadrane kaže da je njihov jezik slavenski. Oba su izvora u skladu. Mogao je Al-Idrisi na temelju ranijih podataka ispravno ustvrditi da je Zadar dalmatinski (romanski), a dvadeset i tri godine su ipak relativno znatan vremenski razmak, unutar kojeg se mogao dovršiti važan etnički proces, koji je sigurno već prije bio u toku. Hrvatska većina u Zadru ne znači da još nije bilo u njemu ostataka Romana. U jednoj ispravi izdanoj na hrvatskom tlu ali zapisanoj od Blaža, dijakona i zadarskog notara, g. 1188, u kojoj se govori o zemljama samostana sv. Kuzme i Damjana oko Tinja, spominju se svjedoci Slaveni i Latini. Latini ovdje spomenuti mogu biti stanovnici Zadra i Biograda.⁹

U jednoj splitskoj ispravi iz g. 1176, gdje je riječ o zemljišnim sporovima u okolici Splita, spominju se Slaveni i Latini, po čemu se vidi da su Latini stanovnici Splita, a Slaveni stanovnici bliskoga hrvatskog zaleđa.¹⁰ U splitskoj ispravi iz g. 1189, u kojoj je riječ o zemljištima samostana sv. Petra od Klobučca, govori se među ostalim u istom značenju o osnivačima samostana Slavenima i Latinima.¹¹ Toma Arcidijakon, pisac 13. stoljeća, i sam Latin, govori o Splitu kao o »latinskom« gradu.

Za Dubrovnik znamo da je sredinom 13. stoljeća još pretežno romanski.¹² Kad se izvršila konačna slavizacija, trebalo bi još istraživati. U 14. stoljeću Dubrovnik je već toliko infiltriran slavenskim elementom da je, ako ne ranije, a ono svakako tokom 14. stoljeća izvršena njegova slavizacija.¹³

⁸ »Ideo preparato sibi de Romano more albo caballo, processionaliter deduxerunt eum per mediam civitatem ad beate Anastasie maiorem ecclesiam in qua virgo et martyr honorifice tumulata quiescit, cum immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum sclavica lingua.« Vidi: Ante M. Strgačić, Papa Aleksandar III. u Zadru, *Radovi Instituta JAZU u Zadru I*, 1954, s tekstovima izvora.

⁹ Smičiklas, *Diplomatički zbornik II*, 218.

¹⁰ U istom zborniku, 143.

¹¹ U istom zborniku, 240.

¹² U trima ispravama bosanskog bana Mateja Ninoslava izdanim Dubrovčanima u vremenu sredine 13. stoljeća stanovnik Dubrovnika se naziva Vlahom, što tada znači Roman. Vidi: Miklosich, *Monumenta serbica*, 25, 29, 33.

¹³ Ilija Sindik, Dubrovnik i okolina, *Etnografski zbornik Srpske akademije nauka XXXVIII*, 1926, 43–74.

Svakako možemo reći za dalmatinske gradove, kad su u 15. stoljeću neki ranije, neki kasnije (osim slobodnog Dubrovnika) došli pod mletačku vlast, da je slavizacija već bila gotova.

U gradove sjeverne Dalmacije od Krka do Splita naseljavao se hrvatski element, te možemo govoriti o kroatizaciji tih gradova. U Dubrovniku i Kotoru naseljavao se i hrvatski i srpski element. Teško je statistički utvrditi koji je element bio brojčano jači, ali bez sumnje, uzevši u obzir objektivne faktore u označivanju narodnosti, prevladao je i tu hrvatski element, te možemo govoriti o kroatizaciji i tih gradova.

U obrađivanju problema slavizacije dalmatinskih gradova činile su se i druge methodske pogreške osim one već spomenute, da su se svi gradovi uzimali pod jedan kalup. Kršćanska imena uzimala su se od nekih kao imena Romana, što nije točno, jer su i Slaveni dobivali kršćanska imena. Za slavenska imena uzimalo se da su imena Slavena i kao dokaz slavenstva. Za kasnije vrijeme počev od 13. stoljeća, otkad postoje notarske knjige, i kad se slavenska imena masovno javljaju, to je zaista istina. No za starije sporadično javljanje slavenskih imena ne znači da svako slavensko ime znači i Slavena. Katkad to zaista znači, ali ne uvijek. Imamo ispravu iz g. 1072. kojom braća Sovina, Desimir, Petar, Grimela i Slavic daruju samostanu sv. Krševana u Zadru svoj posjed u Obrovcu. Isprava je izdana u hrvatskom gradu Ninu u kraljevoj prisutnosti. Spominje se šest svjedoka iz kraljeve pratnje, a posebno sedam svjedoka, za koje se kaže da su latinski svjedoci. U drugoj varijanti te isprave izričito se pak veli: latinski svjedoci iz grada Zadra. Među tim svjedocima spomenut je i prior Drago iz Zadra, dakle s hrvatskim imenom. Ipak se ubraja u latinske svjedoke.¹⁴ Mi moramo uzeti da su se Slaveni naseljavali u gradove već od prvog početka, te su i oni imali stanovit utjecaj, osobito u obiteljima, ako je majka bila Slavenka, ali su i sami u ranije vrijeme podliježali procesu romanizacije.

Ulazimo dakle i u pitanje kako su se Romani (Latini) održali u gradovima nekoliko stoljeća. Tome postoji više uzroka.

Najprije moramo istaknuti činjenicu da romanski element nije ostao ograničen samo na ono nekoliko gradova bizantskoga dalmatinskog temata, koje nam spominje Porfirogenet. Romana je ostalo još u Primorju, tu i tamo i izvan spomenutih gradova, a pogotovo ih je bilo u zaleđu. Naravno i ti u zaleđu zvani Vlasi dolazili su pod utjecaj slavizacije, ali neki od njih dugo su još zadržavali svoj romanski govor. Bez sumnje istojezični gradovi (makar možda i sa stanovitom dijalektalnom razlikom) njih su privlačili, pa su se oni u gradove useljavali i davali novog soka gradskom elementu, a i samo općenje jednih i drugih, gradskih i izvangradskih, održavalo je u njima i svijest i jezik.

Romani u gradovima bili su kulturno znatno nadmoćniji te su u prvo vrijeme sigurno asimilirali Slavene, koji su u grad pridolazili.

¹⁴ U prvog: testes latini, u drugoj: testes latini ex civitate Jadera. Jakov Stipišić — Miljen Šamšalović, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I, Zagreb 1967, 127, 128.

Gradovi s romanskim stanovništvom imali su široku autonomiju. Nastojanje za održavanjem te autonomije povezivalo ih je s romanstvom. Od slavenskih susjeda mogla je ta autonomija biti ugrožena, a često je tako i bilo.

Iako su Romani u gradovima imali svoj posebni govorni jezik, drukčiji od klasičnog latinskog, upotreba latinskog jezika u ispravama, crkvi i kulturi uzdržala ih je i jačala u njihovu romanstvu.

Premda moramo te srednjovjekovne dalmatinske Romane strogo lučiti od Talijana, ipak kontakt s prekomorskim talijanskim gradovima, koji se na razne načine izražavao, pomogao im je da se održe u romanstvu, a pogotovo ih je mletačka vlast, koja se u njima javlja povremeno već od g. 1000, uzdržavala u njihovu romanstvu.

No naravno, tokom vremena izvršio se prirodni proces slavizacije. U formiranju odnosno u održavanju i isticanju narodnosti djeluju osim pitanja podrijetla i jezika i drugi elementi, ekonomski, socijalni i kulturni a ponekad i oni religijski, te su svi oni u svome vrenju i cirkulaciji djelovali i na dugo održavanje romanstva u gradovima i na proces njihove kroatizacije.

U ranijim stoljećima i Dalmatinska Hrvatska i cijela Hrvatska zvala se kadikad Dalmacija. Pri označivanju narodnosti, kao što smo vidjeli i kod Al-Idrisija, pod pojmom Dalmatinaca mislilo se na Romane. No konačnom kroatizacijom dalmatinskih gradova pojam Dalmatinaca više puta izjednačavao se s pojmom Hrvata iz Dalmacije odnosno primorja, katkad s pojmom Hrvata uopće, a naziv dalmatinski značio je hrvatski jezik.

Iako je kroatizacija dalmatinskih gradova bila početkom 15. stoljeća već gotova činjenica, stari dalmatinski romanski govor uzdržao se u Dubrovniku kao reliktni jezik još i do druge polovice 15. stoljeća, a na Krku, prema romanistima, u rijetkom i kurioznom ostatku čak sve do 19. stoljeća. No tada taj reliktni jezik, koji je ostao tek kao stara tradicija, nije utjecao na obilježavanje narodnosti.

Zbog živih trgovačkih veza sa susjednom prekomorskom Italijom naseљavali su se po dalmatinskim i ostalim našim primorskim gradovima već vrlo rano i Talijani, a također Hrvati u talijanskim gradovima. Ta prisutnost Hrvata u talijanskim gradovima još nije dobro proučena, a najviše znamo o onima u Mlecima. Možda su ti doseljeni Talijani ponešto djelovali na održavanje romanstva, ali Talijani kao važniji etnički faktor u Dalmaciji do 15. stoljeća ne dolaze u obzir. Boravak mnogih od njih je privremen, neki izumiru bez potomstva, a neki se kroatiziraju. Malobrojni s osjećajem talijanstva ne dolaze u veći obzir. Ipak se po gradovima Dalmacije, sudeći i po pisanim izvorima već od 13. stoljeća dalje, dosta znao i govorio talijanski. Poznavali su ga osobito trgovci i intelektualci. On uz latinski postaje djelomično i službenim jezikom i jezikom kulture, na kojem se pišu i znanstvena djela. To poznavanje i širenje talijanskog jezika u kasnijim stoljećima postaje još jače, naravno najviše i ranije i kasnije od 15. stoljeća dalje pod utjecajem mletačke vlasti, ali ne jedino pod tim političkim utjecajem, već i inače pod uplivom prekomorskog susjedstva, jer i slobodni Dubrovnik, i Rijeka, koja nikada nije bila pod Mlecima, znatno upotrebljavaju u pismenom sa-

braćaju i govoru talijanski jezik. U Rijeci je u novom vijeku povećano doseljavanje Talijana. U mletačkoj Dalmaciji također u većoj mjeri nego do petnaestog stoljeća doseljavaju Talijani, no u jačoj mjeri tek u Zadru, a u ostalim gradovima malo. Naravno, pri tom se neki Talijani kroatiziraju. Pod znatnim talijanskim utjecajem počinju se i naši ljudi, iako u malom broju, talijanizirati. U Rijeci je to talijaniziranje bilo najjače.¹⁵ Inače u Dalmaciji, osobito u Zadru, talijanizacija počinje u jačoj mjeri s prvom austrijskom vladavinom, nastavlja se s francuskom i drugom austrijskom.

Ograničenje državno-političke Hrvatske na malen teritorij, naime gubitak Dalmacije i stvaranje regionalnog imena Slavonije, i političko-teritorijalna odijeljenost ostalih Hrvata od matične Hrvatske bili su uzroci da je spoznaja o pripadnosti hrvatskom narodu u tim krajevima počela sve više slabiti, te se sve više upotrebljavaju regionalna imena i opće slavensko ime, ali ipak spoznaja o pripadnosti hrvatstvu nikada nije potpuno zamrla. Tako, iako rjeđe, dolazi do upotrebe hrvatskog imena i u Dubrovniku i u Boki, a manje rijetko u ostaloj Dalmaciji. U doba narodnog preporoda tokom 19. stoljeća ta je spoznaja oživjela i razvila se u živu svijest.

Svakako vrlo je zanimljiva česta uporaba slavenskog imena kod Hrvata i o Hrvatima. Tome ima više razloga.

Hrvati su bili kroz cijelu povijest svjesni da su dio velikoga slavenskog stabla, te su često upotrebljavali slavensko ime.

Hrvati su pri svojem naseljenju u 7. stoljeću u novoj postojbini zatekli već otprije naseljeno slavensko stanovništvo s općim slavenskim imenom, koje su k sebi asimilirali, te je i to pridonijelo čestoj uporabi slavenskog imena.

Stranci, a pogotovo Talijani, nazivali su Hrvate većinom Slavenima (s pejorativnim čak nazivima Schiavi, Schiavoni), te su i naši učeni ljudi i službene kancelarije, povodeći se za time, upotrebljavali slavensko ime za Hrvate.

Uporabi slavenskog imena kod Hrvata pridonijelo je i sveslavensko osjećanje, koje se kao neki pokret javlja kod Hrvata već od 16. stoljeća dalje.

Često se i previše ističe dubrovačko *slovinstvo* podmećući mu ponekad i ono što nije sadržavalo. Zaista je kod Dubrovčana upotrebe slovinškog imena za jezik i sveslavenskog osjećaja bilo nešto više nego drugdje, ali pojava slovinstva karakteristična je za cijelo područje Hrvata.

Poznato je da se kao sinonim za Južne Slavene, pa prema tome posebno i za Hrvate, uzimalo i ime *ilirsko*, te učeni krugovi i službene kancelarije često nazivaju Hrvate Ilirima, a jezik ilirskim.

Zanimljiva je pojava naziva *Slavonija* ili *Slavinija*. Ne osvrćem se na eventualne pojave tih naziva za sjeverne Slavene, već ću se osvrnuti na njihovu pojavu kod Južnih Slavena. Ponekad se taj pojam uzima najšire kao

¹⁵ Među ostalim vrlo zanimljiva je radnja: Franjo Fancev, Hrvatski đaci gradačkog sveučilišta god. 1586—1829, *Ljetopis JAZU* 48, 1936. Prigodom imatrikulacije đaci su izražavali nacionalnu ili državnu ili regionalnu ili mjesnu pripadnost. Oni iz banske Hrvatske većinom izražavaju hrvatsku narodnost. Znatan broj onih iz Rijeke, pa i sa zgoljnim hrvatskim prezimenima, izrazuju *Italus* i tako isto poneki iz Zadra.

naziv za sav obitavani prostor Južnih Slavena ili pak onih na Balkanskom poluotoku, ali katkada se upotrebljava i za uža područja. U Dubrovniku tokom stoljeća najviše upotrebljavaju taj naziv u srednjem vijeku za Srbiju. Nekada se vani i kod samih Hrvata sva Hrvatska tako nazivala, ali posebno se tako nazivao kraj između Gvozda i Drave. Poznato je da se Hrvatsko kraljevstvo u 13. stoljeću razdijelilo na dva političko-upravna područja, odnosno dvije banovine, pa imamo bana te uže Slavonije i bana uže Hrvatske i Dalmacije. Hrvatskim kraljevstvom upravlja herceg iz kraljevskog roda, a kad njega nema, onda ban uže Slavonije u svojstvu vrhovnog bana cijelog kraljevstva s naslovom bana »totius Slavoniae«, pri čemu se pod *cijelom Slavonijom* misli na cijelu Hrvatsku. No smanjivanjem hrvatskoga političkog teritorija u 16. stoljeću nestaje dviju banovina, te opet ostaje samo jedan ban za cijelu Hrvatsku, ali onda se promijenilo i područje uže regionalne Hrvatske, koja se nauštrb Slavonije proširila na cijeli onaj njezin dio koji nije bio pod turskom vlasti. Takvo nazivanje ostade i nakon oslobođenja od turske vlasti. No sve do 16. stoljeća cjelokupno Hrvatsko kraljevstvo, obuhvaćajući i regionalnu Slavoniju, zove se »regnum Croatiae et Dalmatiae«, a tek od 16. stoljeća dalje dolazi opširniji naslov »regnum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae«. Sve su te promjene djelovale u smislu da se hrvatsko ime ponekad shvaćalo regionalno, te se Hrvatska i Hrvati uzimaju samo kao ono uže područje koje nosi ime Hrvatska kao regionalno ime. Uz ostalo i to je bilo uzrokom da se hrvatsko ime manje upotrebljavalo u ostalim hrvatskim krajevima i time se slabila spoznaja hrvatskog jedinstva.

Katkada pod Slavonijom, gledajući iz Italije, misle cijeli onaj primorski ne poblize ograničeni pojas od Kvarnera prema jugu, koji se inače zove i Dalmacija.

Osim ovih ima još varijanata nastalih u glavama eruditâ i nespretnostima kancelarija.

POGLED NA LUCIĆA KAO HISTORIČARA I ČOVJEKA

Glavno Lucićevo djelo bez sumnje je »De Regno Dalmatiae et Croatiae«, no važno je i drugo njegovo djelo napisano na talijanskom. Ono se pojavljuje s dvojakim naslovom, ali upotrebljava se kraći naslov »Memorie di Tragurio ora detto Traù (u citiranju historiografije uobičajeno još kraće »Memorie istoriche di Traù«), jer je ono i kraće, a uz to koliko god govori mnogo i o ostaloj Dalmaciji, osnovno je i glavno pripovijedanje o Trogiru. Lucić i jedno i drugo djelo dovodi do svoga vremena 17. stoljeća. No u djelu »De Regno« ipak opširnije mu pripovijedanje ide do 15. stoljeća zaključno, jer je htio, osobito prikazati kako je Mletačka Republika uspjela tokom 15. stoljeća steći dalmatinske gradove. U djelu »Memorie di Traù« također mu je opširnije pripovijedanje do 15. stoljeća zaključno. Ipak dragocjeni su njegovi podaci iz 16. i 17. stoljeća te konkretno i o svojem vremenu, u kojem je živio, jer razne zanimljive stvari opisuje kao neposredni opažać.

Često se o Luciću piše da je djelo »De Regno Dalmatiae et Croatiae« napisao s nekom osobitom tendencijom. Naime, u to vrijeme vodila je Mleta-

čka Republika rat s Turskom zbog otoka Krete (Kandije), koji su Turci htjeli Mlečanima oteti. To je takozvani kandijski rat, premda se vodio i na drugim mjestima, pa tako i u Dalmaciji. Tvrdilo se da Kandija ima status kraljevstva i da iz tog i Mletačkoj Republici kao držatelju jednog kraljevstva pripadaju u međunarodnom životu one prerogative, uglavnom formalne i počasne, koje pripadaju kraljevstvu; ako dakle Mletačka Republika izgubi to navodno kraljevstvo Kandiju, za što je postojala opasnost, a to se stvarno i dogodilo, izgubila bi dakle prerogative kraljevstva. Kaže se dakle da se Lucić prihvatio pisanja djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae«, kako bi dokazao da Republika legalno posjeduje također Kraljevstvo Dalmaciju i da bi joj prema tome gubitkom Kandije i dalje ostale prerogative kraljevstva.

Doduše u objelodanjenom dijelu Lucićeve korespondencije piše on kako se govori o prerogativama kraljevstva u vezi s Kandijom i Dalmacijom, ali o tome on ne iskazuje jasno svoj stav, a niti piše da ga je to potaklo na pisanje tog djela.¹⁶ Neću dalje istraživati je li to bio njegov makar i skriveni cilj, ali iz samog djela ne proizlazi takva tendencija. Zaista, oba su djela, i »De Regno« i »Memorie«, pisana promletački, no zanimljivo je da je djelo »De Regno«, makar tiskano g. 1666. u dalekom Amsterdamu znatno više promletačko nego djelo »Memorie« objelodanjeno g. 1674. u Mlecima. U »De Regno« izbija jasna promletačka tendencija, koja se kao crvena nit provlači kroz djelo, dok »Memorie« imaju samo stanovitu mletačku natruhu. Najprije ću pokušati pokazati kako Lucić obrađuje neke najvažnije probleme najstarije hrvatske povijesti.

Jedan od osnovnih nedostataka ili manjkavosti hrvatske historiografije do dana današnjeg jest da se u općim prikazima ograničavala tek na kraj od Cetine do Drave, a ostale krajeve (npr. one od Cetine do Bojane, Međimurje, Istru, hrvatske krajeve Bosne, hrvatsku dijasporu) ili nije spominjala ili tek mimogredno dodirivala, i to samo za poneki period. Iako ima ponešto studija posvećenih i tim prema shvaćanju mnogih mimogrednim krajevima, ipak se njihovoj problematici nije posvećivala dovoljna pažnja. Taj osnovni nedostatak ili manjkavost opaža se već i kod Lucića.

U problemu seobe i smještaja Hrvata i Srba Luciću je glavni i gotovo jedini izvor Porfirogenetovo djelo »De administrando imperio«, a na Dukljanina i Tomu Arcidijakona, iako ih je i sam objelodanio, malo se osvrće, pa ih čak i pobija. Prikazao sam u svojoj radnji »Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s osobitim obzirom na Crvenu Hrvatsku« pisanje Porfirogeneta o naseljenju Srba u području južno od Cetine u oblastima Neretvi, Zahumlju i Travunji i upozorio na okolnost kako Porfirogenet ne pripovijeda da su se Srbi i u Duklji naselili. I danas neki historičari prelaze posve neispravno preko ove okolnosti, te se čak pozivaju na Porfirogeneta govoreći da su Srbi naselili sve te južne oblasti pa čak i Duklju. Oni nimalo tu ne uvažuju pisanje Dukljanina, koji Duklju prikazuje kao matičnu Crvenu Hrvatsku, ni pisanje bizantskih pisaca Skilicesa (i njegove nadopune), Zonarasa, Honiatosa i Skutariota o Hrvatima, makar i kao manjini u Duklji. Takav je već i Lucić, iako poznaje Skilicesa i Zonarasa i osobito dobro Dukljanina, ali

¹⁶ Dio Lucićeve korespondencije objavio je Bare Poparić, Pisma Ivana Lucića Trogirana, *Starine JAZU XXXI*, 1905. i *XXXII*, 1907.

se nimalo ne osvrće na nj niti uvažava njegovo pisanje o Crvenoj Hrvatskoj, pače ga pobija. Kao pouzdano prihvatio sam Porfirogenetovo pisanje o prvotnom naseljenju Srba i u Neretvanskoj oblasti, ali sam mu dao potrebnu korekciju i upozorio na pisanje ostalih izvora o toj oblasti i istaknuo činjenicu da su Hrvati preslojili starije srpsko stanovništvo naseljeno u tankom mlazu i pokazao na kasniji hrvatski karakter te oblasti. Lucić uzima uopće na temelju svojeg shvaćanja Porfirogeneta sve područje od Cetine do Bojane kao naseljeno isključivo Srbima, i to ne samo za vrijeme do Porfirogenetova vremena već i metodološki posve neispravno također za vrijeme nakon Porfirogeneta, čak do 14. stoljeća, do kojeg dolazi u priliku da o tome govori. Imao je pak, znamo sigurno, izvora koji o tome govore protivno, a mogao je imati, a možda je i imao, i drugih koji bi mogli opovrgnuti njegovo pisanje. Da ove svoje tvrdnje dokumentiram, citirat ću neke glavne Lucićeve pasuse o tome.

Na prvom stupcu strane 47. u djelu »De Regno« Lucić piše: »*Dalmatiae partem Orientalem Heraclium Serblis assignasse Porphirogenetus ait, ejusque partem mediterraneam Serbliam nuncupatam, maritimam vero in Zachlumorum terram, Paganiam sive Narentanorum, Tribuniam, Canalitarum, et Diocletanam distributam scribit.*« Prijevod: »Porfirogenet kaže da je Heraklije dodijelio Srbima istočnu stranu Dalmacije, naime unutrašnji dio nazvan Srbijom, a za primorski dio piše da je razdijeljen na zemlju Zahumljana, Paganiju ili Neretvana, Travunju, Konavljana i Dukljana.« Ovdje doduše Lucić još ne izriče svoje mišljenje, ali netočno reproducira Porfirogenetovo pisanje tvrdeći da je Porfirogenet i Duklju uračunao u primorsku Srbiju, što nije točno. Lucić citira malo dalje u latinskom prijevodu Porfirogeneta u onom pasusu XXX glave gdje ovaj veli da se dio Hrvata odvojio iz Dalmacije i išao u Ilirik i Panoniju. Lucić samovoljno interpretira Porfirogeneta veleći da on pod Ilirikom misli Dalmaciju. Bez obzira kamo ćemo smjestiti taj Porfirogenetov Ilirik, posve jasno iz Porfirogenetova teksta proizlazi da ga on zamišlja izvan granica Dalmacije. Na drugom stupcu strane 93. Neretvane 9. stoljeća izričito naziva Srbima.¹⁷ Na prvom stupcu strane 150. ima pasus »*Serviis autem reliquum continentis simul cum majoribus Insulis itidem occupantibus*« (budući da su Srbi ostali dio kopna s većim otocima na isti način zapremili). Iz samog pasusa i cijelog konteksta vidi se da Lucić pri tome misli na cijelo područje južno od Cetine, a pod većim otocima misli na neretvanske otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet. Na drugom stupcu iste strane spominjući Neretvane veli o njima »*Serviurum maritimi Narentani*«, što znači »primorci Srbâ Neretvani«. U djelu »Memorie« na strani 10—11. piše: »*I Serbliani, che per lo più furono sudditi dell' Imperio Orientale presero varii nomi dalle regioni c'habitavano, e i più nominati furono i Narentani, e Bosnesi, così detti da i fiumi Narenta, e Bosna, che scorrono per il paese loro: Di Bosna si tratterà al suo tempo. I Narentani oltre quella Regione, dove sbocca il fiume Narenta, e che s'estende sino alla bocca del fiume Cetina, possedevano anco l'Isole di Lagosta, Meleda, Curzola, Lesina, Lissa, e Brazza.*« Prijevod: »Srbi, koji većinom bijahu podložnici Istočnog Carstva, uzeše razna

¹⁷ U istom smislu piše na strani 49, 66; poglavlju trećem druge knjige; strani 91. i 237.

imena od oblasti koje nastavahu, i najpoznatiji bješe Neretvani i Bosanci, tako nazvani od rijeka Neretve i Bosne, koje teku kroz njihov kraj. O Bosni će se raspraviti u svoje vrijeme. Neretvani osim one oblasti, gdje utječe rijeka Neretva i koja se prostire do ušća rijeke Cetine, posjedovahu još otoke Lastovo, Mljet, Korčulu, Hvar, Vis i Brač.« To što piše o Bosni (naravno onoj prvobitnoj manjoj Bosni) točno je. Na strani 522. istog djela piše: »*E' stato longamente narrato nell' altr' opera, e anco nel primo libro della presente accennato, come li Croati occupassero quella parte di Dalmatia, che s'estende tra l'Istria, e 'l fiume Cetina, e li Serbliani il resto sino a Durazzo, così li Croati vennero a confinar con Zara, Traù, e Spalato, e li Serbliani con Ragusi.*« Prijevod: »Nadugo je pripovijedano u drugom djelu i još u prvoj knjizi ovog istaknuto, kako Hrvati zapremiše onaj dio Dalmacije koji se prostire između Istre i rijeke Cetine, a Srbi ostatak do Drača, tako da Hrvati graničahu sa Zadrom, Trogirom i Splitom, a Srbi s Dubrovnikom.« Na strani 526. istog djela »*Memorie*« piše: »[...] *Serbiani antichi, doppo che occuparono la maggior parte della Dalmatia insieme con le sue maggior Isole . . .*« Prijevod: »[...] stari Srbi, nakon što zapremiše veći dio Dalmacije skupa s njezinim najvećim otocima . . .« Govoreći o najvećim otocima Lucić misli sigurno na velike neretvanske otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet.

Ovo što sam dosad citirao odnosi se ipak na ono najstarije vrijeme koje možemo više ili manje dovesti do Porfirogenetova vremena sredine 10. stoljeća. No Lucić čini metodološku pogrešku što prihvaća Porfirogenetove podatke i za mnogo kasnije vrijeme. U III poglavlju šeste knjige djela »*De Regno*«, koje ima naslov »*Dalmatiae, et Croatiae fines recentiores*« (Novije granice Dalmacije i Hrvatske), opisuje on granice, koje je ugarsko-hrvatski kralj Ludovik stekao zadarskim mirom g. 1358. te na strani 278. piše ovo: »*Dalmatici Regni fines qui tempore Regum fuerint libro 2. descripti sunt. Quae deinde Croatorum et Serblorum Civitates Dalmatiae accesserint, et quomodo Ludovico regnante omnes antiquae Dalmatiae insulae cum Civitatibus continentis a Nona Catarum usque sub Dalmatiae Regno comprehensae fuerint, libris sequentibus relatum est.*« Prijevod: »Kakve su bile granice Dalmatinskog Kraljevstva u doba kraljeva, opisane su u drugoj knjizi. Koji su zatim gradovi Hrvata i Srba pristupili k Dalmaciji i na koji način su za Ludovikova vladanja bili obuhvaćeni pod Kraljevstvo Dalmacije svi otoci stare Dalmacije s kopnenim gradovima od Nina do Kotora, bilo je izviješćeno u sljedećim knjigama.« Ovdje pod *antiqua Dalmatia* (stara Dalmacija) misli Lucić na stari opseg velike rimske provincije Dalmacije, ali tu također spominje i suženu Dalmaciju srednjeg vijeka (u smislu sjevernodalmatinskih gradova nekadašnjeg temata) i kaže kako su ovoj Dalmaciji pristupili gradovi Hrvata i Srba. Na koje to gradove Srbâ (*Serblorum Civitates*) pomišlja? Budući da se o Dubrovniku nigdje ne izrazuje kao o srpskom gradu, a i za nj na više mjesta govori kao o gradu prvobitno romanskom, to on pod tim gradovima Srba misli jamačno na gradove u nekadašnjoj Neretvanskoj oblasti, naime otočne općine Brača, Hvara i Korčule, a na Kotor, za koji već ranije na strani 75. netočno interpretirajući Porfirogeneta veli da se nije u to doba pokoravao Bizantu već nekom od slavenskih vladara. Govoreći u djelu »*Memorie*« na strani 263. o 14. stoljeću, i to posebno o vremenu oko

g. 1358, dolazi do prilike da govori o Dubrovniku, te iznosi kratki njegov historijat od osnutka do g. 1358. Odmah u početku veli o Dubrovniku: »*Dalla sua fondatione confinò con Serviani, e quelli, che da terra confinarono seco furono detti Tribuniti, e Canaliti, a quali anco fù tributaria, come l' altre Città Dalmatine alli Croati loro confinanti, come scrive Constantin Porfirogeneto, e quelli, che confinavano seco da Mare, ch' habitavano l'Isola di Meleda, Curzola, Lesina, e Brazza furono detti Narentani.*« Prijevod: »Od svojeg postanka graničaše sa Srbima, i oni koji s kopna graničiše s njime bijahu nazivani Travunjani i Konavljani, kojima bi još tributaran, kao što ostali dalmatinski gradovi pograničnim Hrvatima, kako piše Konstantin Porfirogenet, a oni, koji graničahu s njima od mora i obitavahu otoke Mljet, Korčulu, Hvar i Brač, biše nazvani Neretvani.«

Na strani 89. djela »De Regno« citira Lucić onaj vrlo važan pasus iz XIII poglavlja Tome Arcidijakona o granicama Hrvatske države u doba narodne dinastije, u kojem veli Toma među ostalim da se Hrvatska prostirala »*ab aquilone vero a ripa Danubii usque ad mare dalmaticum cum tota Maronia et Chulmie ducatu*« (sa sjevera pak od obale Dunava do dalmatinskog mora s cijelom Maronijom i Humskom kneževinom). Ja sam to protumačio da pod Maronijom moramo smatrati Neretvansku oblast, a spominjanje Humske kneževine ima se shvatiti kao povremena vlast nad Zahumljem, kao npr. u doba kralja Tomislava. I tu netočno Lucić popravlja Tomu Arcidijakona te veli: »*Archidiaconus quoque Chlebnam Chulmiae Ducatum nominat*« (Arcidijakon pak Hlivno naziva Kneževinom Humskom). Hlivno je Livno. Za Maroniju pak veli Lucić: »[...]*et quid Maroniae nomine Archidiaconus intelligere voluerit, incertum*« (i što je Arcidijakon pod imenom Maronije htio razumjeti, nesigurno je). No na strani 160. djela »De Regno« Lucić o tome ponešto drukčije govori. Ostajući dosljedan sebi doduše i tu pobija Tomu Arcidijakona veleći: »*Ducatum Chulmiae in Regno Dalmatiae, et Croatiae perperam includit cap. 13*« (Kneževinu Humsku naopako uključuje u Kraljevstvo Dalmacije i Hrvatske u poglavlju 13). No dalje to objašnjava. Veli naime Lucić da se Zahumlje odnosno Hum proširio na Neretvansku oblast i kaže da se to može zaključiti iz Dukljanina; kaže dalje da se u doba Tome Arcidijakona Zahumlje nalazilo u sklopu Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske i da ga zbog toga Toma Arcidijakon ubraja u to kraljevstvo; kaže da je Zahumlje stekao Andrija Arpadović kad je upravljao Dalmacijom i Hrvatskom; kaže i to da se Krajina i obližnji otoci (koje ne nabraja, ali misleći pri tome na nekadašnje neretvanske Brač, Hvar i Korčulu) nalazila tada u Humskoj zemlji; pače drži da je Omiš bio glavni grad Humske zemlje i da ga je Andrija zadržao za sebe podijelivši mu inače privilegij g. 1207. Ovdje Lucić ne pripisuje Tomi Arcidijakonu da je pobrkao Hlivno (*Chlebna*) s Humskom zemljom, već samo kaže da je Hlivno bilo jedini kraj Hrvatske preko Cetine i da se ne može zaključiti je li se uklapalo Hlivno u Humsku zemlju ili nije. Ovo Lucićevo pisanje u mnogo čemu nije točno. Krivo se poziva na Dukljanina, kao da bi se iz njega vidjelo da je Neretvanska oblast postala dio Zahumlja. Iz XXX poglavlja Dukljaninova ljetopisa se vidi da su samo županije Rastočka (od Dukljanina nazvana Velica, dakle Veljačka) i Doljanska (od Dukljanina nazvana Luka) dospjele u sklop Zahumlja, ali

ne ostali dio Neretvanske oblasti, a to je bilo područje Makarske županije. Da bismo mogli baciti kritički pogled na Lucića u ovom pitanju, potrebno je osvrnuti se ukratko na prilike i položaj Zahumlja uopće. Zahumljem je vladao g. 1165—1198. knez Miroslav Nemanjić, stekavši i pridruživši Zahumlju one dvije južne neretvanske županije Rastočku (Veljačku) i Doljansku (Luku). G. 1198. provalio je hrvatski herceg Andrija Arpadović u Zahumlje i osvojio ga, ali držao ga je samo do g. 1202.¹⁸ Prema tome u doba Tome Arcidijakona Zahumljem ne upravlja više herceg Andrija, a i dok ga je imao, ne smatra se dijelom Hrvatske. U 13. stoljeću dolazilo je do teritorijalnog cijepanja Zahumlja, u što se ne mogu pobliže upuštati. No dovoljno je upozoriti na to da se Zahumlje rascijepalo na sjeverni i južni dio. Ne upuštam se ni u određivanje granica tog sjevernog i južnog dijela. No sjevernom dijelu pripadale su bez sumnje županije Veljačka i Lučka a i Imotska, nekadašnja županija Hrvatske. Grad Ston je pripadao južnom dijelu. Noviji neki historičari mislili su da je Toma Arcidijakon govoreći o vlasti Hrvatske države nad Zahumskom kneževinom mislio na ovu sjevernu Zahumsku kneževinu. Nemamo nikakva temelja da to tvrdimo. Toma Arcidijakon u 13. poglavlju ne govori o svome vremenu već izričito o vremenu narodne dinastije, a nemamo indicija prema kojemu bismo mogli zaključiti da prilike svoga vremena prenosi u starije. Pače vidimo u 15. poglavlju da je Tomi Arcidijakonu bio poznat stariji opseg Zahumlja. Opisujući biskupije spominje Makarsku biskupiju, koja se prostire *a confinio Craine usque ad Stagnum*, što znači od granice gdje počinje Krajina sve do područja Stona. Za Ston izričito veli: »*In Stagno nichilominus fuit episcopatus; suaque parochia erat in comitatu Chulmiae.*« Prijevod: »U Stonu također bijaše biskupsko sjedište; njegovo područje bijaše u Kneževini Humskoj.« U 13. stoljeću nije cijela Neretvanska oblast bila u Zahumlju, kako netočno piše Lucić. Tu imamo na području nekadašnje Makarske županije dvije međusobno neovisne jedinice, i to grad Omiš sa svojim komunalnim teritorijem do Vrulje i Krajinu južno od toga, a pleme Kačića u jednoj i drugoj.¹⁹ One se nalaze u sklopu Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, a vlast ugarsko-hrvatskih faktora nad pravim Zahumljem jest samo efemerna. Prema tome nije točno što Lucić piše da je u 13. stoljeću Omiš glava Humske zemlje. Nije točno da je preko Cetine Hrvatskoj jedino pripadalo Hlivno, jer mi znamo da je dugo pripadala Hrvatskoj i Imotska županija. Neispravno je što Lucić i nasuprotne neretvanske otoke ubraja u Zahumlje. Tek mnogo kasnije osvajačka politika Sandalja Hranića i Stefana Vukčića Kosače proširila je u 15. stoljeću vlast Hercegovine neko vrijeme sve do Cetine, ali ni tada otoci nijesu njoj pripadali. No kad Lucić govori o vremenu bibrirskog kneza Jurja I (1277—1304), govori na prvom stupcu strane 202. u djelu »De Regno« o gradovima Ninu, Skradinu, Šibeniku, Klisu i Omišu, da su to hrvatski gradovi i da žive po hrvatskim zakonima (*exindeque Nona, Scardona, Sibenicum, Clissum, Almisum, quamvis Croaticae Civitates, et legibus Croatorum viventes*).

¹⁸ To se vidi iz isprava objelodanjenih u Smičiklasovu Diplomatičkom zborniku. O događajima vidi: F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301). Prvi dio (1102—1205) od Kolomana do Ladislava III, Zagreb 1944.

¹⁹ Vidi osobito: Miklosich, Monumenta serbica, 31—32.

Lucić dakle ne razumije Tomu Arcidijakona ondje gdje ovaj posve jasno i bistro govori. Ne uživljujući se dovoljno u Dukljaninovo pisanje i ne uvažujući njegovo pisanje o Crvenoj Hrvatskoj, a držeći se svoje interpretacije Porfirogeneta, veli Lucić na drugom stupcu strane 93. o Dukljaninu: »*Croatorum Regnum cum Servia confundit*« (Kraljevstvo Hrvata brka sa Srbijom). Lucić je dao i komentar k Dukljaninu pod naslovom »*Notae ad historiam Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum dictam*« (Bilješke ka historiji Svećenika Dukljanina nazvanoj Kraljevstvo Slavena). U broju VIII tih bilježaka on direktno pobija Dukljanina, i to među ostalim ovako: »*tamen cum quam Croatiam Albam, sive Dalmatiam inferiorem vocat, eandem Croatiae partem maritimam dicere debebat, quam vero Croatiam rubeam sive Dalmatiam superiorem, eandem non Croatiae, sed Serviae partem maritimam fuisse constat, ut libro I. Regni Dalmatiae et Croatiae dictum est*«. Prijevod: »ipak kad jednu naziva Bijelom Hrvatskom ili Donjom Dalmacijom, taj dio Hrvatske moraše nazvati primorskom, drugu pak Crvenom Hrvatskom ili Gornjom Dalmacijom, treba znati da ova nije bila dio Hrvatske već primorski dio Srbije, kao što je u knjizi I Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske rečeno«. Prigovara Dukljaninu da je ispuštao Panonsku Hrvatsku veleći da bi ispravnije bilo ovu zvati Bijelom Hrvatskom, a Dalmatinsku ili Primorsku Hrvatsku nazivom Crvena Hrvatska. Lucićev komentar k Dukljaninu u bilješkama uz ranija poglavlja kao i komentar k Marulićevoj parafrazi hrvatske redakcije želi biti kritičan, ali on osim poneke prikladne napomene to zaista nije, a najveću je nesprenost počinio kad je u komentaru k Marulićevoj parafrazi kazao da je hrvatska redakcija pronađena u Krajini Markovića kod Bara. On je posve krivo shvatio Kaletićev navod da je tu kroniku Dmine Papalić našao u Krajini kod Markovića, jer mi jasno znamo da se taj navod ne odnosi ni na kakvu Krajinu kraj Bara, već na Krajinu u današnjem Markarskom primorju.

Lucić je osim Porfirogeneta poznavao i ostale bizantske pisce, tako Kedrena, Skilicesa (pod nazivom Kuropalata) i Zonarasa, vjerojatno samo u latinskom prijevodu. On ih svakako u tom prijevodu citira. Doduše kod Skilicesa nije poznavao onaj vrlo važan odlomak nadopune pronađen od Božidara Prokića g. 1906, u kojem se baš spominju Hrvati u Duklji, ali i bez tog važnog pasusa može se i na temelju ostalog Skilicesova teksta uoznati uz većinu Srba u Duklji 11. stoljeća i prisutnost iake manjine Hrvata. Skilices govori o narodu Srba, koje i Hrvatima zovu, a Zonaras govoreći o istim događajima veli o narodu Hrvata, koje i Srbima zovu. To se odnosi jedino na stanovništvo Duklianske države, a nikako ne na Hrvate i Srbe kao cjeline i to je posebni način izražavanja, koji u konkretnom slučaju znači: Srbi i Hrvati. O tim pasusima govori Lucić i citira ih. Evo njegovog teksta na prvom stupcu strane 85. s njegovim citatima iz tih grčkih pisaca na latinskom (iznesenim u kursivu):

»*Eodem Imperante Michaele Croatos, vel Servos Imperium vexasse scribunt Kuropalates 1074. Ind. 11 Servorum gens quos etiam Corvatas vocant exiit, ut Bulgariam in servitutem redactura. Zonaras vero 1074. Tertio porro anno Imperii (Parapinacis) gens Crobatorum, quos nonnulli Servios vocant, Bulgariam occupare aggressa est, ac quaedam loca coepit, sed multis proeliis*

factis, multis utrinque caesis, tum iis excidit, quae tenerat, tum devicta, et Romana ditione expulsa, in suas sedes redire coacta est. An autem hi fuerint Servii, vel Croati, dubium, sed potius Curopalatae defferendum, a quo Zonaram multa suscepisse constat, et Croatas in Dalmatia Graecis tunc subdita nihil egisse reperitur, ideo potius Servios fuisse, cum Curopalata dicendum, qui Bulgariam inquietarunt, et saepe deinde idem effecere.»

Prijevod:

»Da su za carevanja Mihajla uznemirili Carstvo Hrvati ili Srbi, piše Kuropalata pod g. 1074. *Indikcije 11 Narod Srba, koje i Hrvatima zovu, izašao je da pokori Bugarsku.* Zonara pak piše pod g. 1074. *Treće pak godine carevanja (Parapinaka) narod Hrvata, koje neki i Srbima zovu, navalio je da pokori Bugarsku, i neka mjesta zauzme, ali nakon mnogih bojeva i mnogih međusobno isječenih tada se tom narodu izmaklo što bijaše držao, i bi prisiljen da se poražen i iz Romajskog područja istjeran vrati u svoja sjedišta.* Da li su to bili Srbi ili Hrvati, nesigurno je, ali radije to treba pripisati Kuropalatu, od kojeg je, kako je poznato, Zonaras mnogo prihvatio; i ne nalazi se da su Hrvati u Dalmaciji tada Grcima podložnoj išta poduzeli, već s Kuropalatom radije treba reći da su Srbi bili oni koji su Bugarsku uznemirili i često zatim isto činili.«

Ovi pisci Makedoniju nazivaju Bugarskom, a Makedonija je bila tada pod Bizantom. Činjenica je zaista da se Zonaras u svom pisanju poveo za Skilicesom. Lucić ove pasuse Skilicesa i Zonarasa nije shvatio, što nije ni čudo, jer ih nijesu shvatili ni neki noviji historičari. On također kao i neki noviji pisci uzima da se to odnosi samo na Srbe.

Smatrao sam potrebnim da pri razlaganju Lucićevih djela najprije raspravim ono njegovo neispravno izuzimanje krajeva južno od Cetine izvan etničkog i teritorijalno-političkog opsega hrvatskog naroda. On se tu slijepo držao Konstantina Porfirogeneta ne interpretirajući ga u svemu ispravno. Tu je kao i kod mnogih naših starijih pisaca tako i kod njega pobijedila jednostrana erudicija uzevši jednog ranijeg pisca kao neprikosnoveni autoritet, a ne nadopunjujući ga kritički ostalim izvorima ni istog ni kasnijeg vremena. Kao ni mnogi stariji eruditi nije u ovoj stvari osluškivao bilo naroda, velim u ovoj stvari, jer u drugim nekim pitanjima Lucić ga je zaista osluškivao.

Tek nakon ovoga pristupimo analizi opće koncepcije djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae«. Luciću je prvenstveno stalo do toga da prikaže povijest Dalmacije onako kako ju je on shvaćao, ali jer je povijest Dalmacije srednjeg vijeka usko povezana s povijesti Hrvatske, on je ružno osjetio potrebu da ujedno govori o povijesti Dalmacije i Hrvatske. Tako je zapravo Lucićevo djelo napisana hrvatska povijest. Lucić u prvoj knjizi opisuje najstariju povijest tog područja i prije formiranja stare velike rimske provincije Dalmacije, a opisuje i njezino formiranje, njezin daljnji historijski tok te napokon i pad vlasti Carstva u Dalmaciji u 7. stoljeću. On tu prvu knjigu smatra zapravo uvodom te izričito o tome kaže na kraju četvrtog poglavlja prve knjige: »... *ut his perceptis, facilius intelligentur, quae post Imperii declinationem in Dalmatia evenerunt, quorum causa hoc opus institutum est.*« Prijevod »... da bi se shvativši ovo lakše razumjelo što se poslije opadanja

Carstva u Dalmaciji dogodilo, zbog čega je i ovo djelo zasnovano«. Lucić sâm dakle kaže da je cilj njegovih djela opisati što je bilo s Dalmacijom nakon pada vlasti Carstva u njoj. No zapravo već on s poglavljem devetim prve knjige napušta uvod i ulazi in medias res, jer u njemu govori o zapremi Dalmacije od Avara i Slavena, te govori u jedanaestom poglavlju prve knjige o Hrvatima i njihovu krštenju, a u dvanaestom poglavlju o županijama Hrvatske. Ipak smatra da meritorno ulaženje u raspravljanje počinje s drugom knjigom, što se vidi i iz uvodnog teksta te knjige. Tu posve jasno kaže: »*Hoc Libro ergo Duces, et Reges Croatorum enumerabuntur, relatisque rebus eorum tempore gestis, Croatici et Dalmatici Regni jura, moresque distinguuntur.*« Prijevod: »U ovoj knjizi dakle nabrojiti će se knezovi i kraljevi Hrvata, i nakon pripovijedanja o stvarima koje su se u njihovo vrijeme dogodile, razložiti će se prava i običaji Hrvatskog i Dalmatinskog Kraljevstva.« To je doista povijest Hrvatske u doba narodne dinastije. Pri tome treba istaknuti ovo. Hrvatski kraljevi iz doba narodne dinastije nose naslov kraljeva Hrvatske i Dalmacije stavljajući Hrvatsku prirodno na prvo mjesto. Ugarsko-hrvatski kraljevi nakon spomena najprije Ugarske stavljaju ponekad Dalmaciju na prvo mjesto. Lucić u naslovu svojeg djela stavlja Dalmaciju na prvo mjesto, jer težište postavlja na nju, ali ipak promatra i on Dalmaciju i Hrvatsku kao jednu cjelinu, jer veli i u naslovu djela »*De Regno Dalmatiae et Croatiae*«, a i dalje u djelu govori o jedinstvenom regnumu. No ovdje u uvodnom tekstu druge knjige spominje samo *Reges Croatorum* i spominje *Croatici et Dalmatici Regni jura*, dakle hrvatsko ime postavlja na prvo mjesto. Ipak negdje razlučuje taj jedan *regnum* u dva, jer u ovoj drugoj knjizi dvanaestom poglavlju daje naslov »*De Regni Croatiae terminis*« (O granicama Kraljevstva Hrvatske), a poglavlju trinaestom naslov »*De Regni Dalmatiae finibus*« (O granicama Kraljevstva Dalmacije). No u uvodnom tekstu treće knjige opet spominje *Regnum Croatiae et Dalmatiae* s Hrvatskom dakle na prvom mjestu. Lucić iz tog pojma isključuje područje južno od rijeke Cetine, dakle i ono Neretvanske oblasti, jer ga, pa dakle ni tu oblast, ne smatra dijelom Hrvatske. Stoga u 12. poglavlju prve knjige izričito veli da će se tog područja na svome mjestu dotaći samo utoliko koliko potreba bude iziskivala (*de qua cum in Regno Dalmatiae, et Croatiae inclusa non fuerit, tanguntur suo loco tantummodo ea, quae necessitas exiget*). Ipak se u znatnoj mjeri osvrće na teritorij Neretvanske oblasti, pače u knjizi drugoj posvećenoj vremenu hrvatske narodne dinastije posvećuje Neretvanima posebno treće poglavlje.

Lucića uopće mnogo zanimaju pitanja historijske geografije i pitanja etnička, ali težište mu je na razjašnjavanju pojma Dalmacije. Staru rimsku Dalmaciju naziva Lucić *Dalmatia antiqua* i više puta se u djelu navraća na nju. No i Lucić zaista uviđa da je ta *Dalmatia antiqua* doseobom Hrvata i Srba i njihovim smještajem u novoj postojbini prestala biti političko-teritorijalna stvarnost. Zato on govoreći o vremenu nakon smještaja Hrvata i Srba polazi s one Dalmacije koja je obuhvaćena suženom bizantskom pokrajinom Dalmacijom, prozvanom u toku vremena tematom. Tu se on čvrsto hva a Porfirogenetova opisa tog temata u djelu »*De administrando imperio*«, ali ne do krajnjih konsekvencija. On pod političkim pojmom *Dalmacije* u doba

narodne dinastije, a i neko vrijeme nakon tog doba, uzima samo sjevernodalmatinske gradove s njihovim komunalnim teritorijem, naime gradove koji su ušli trajnije u sklop Hrvatskog kraljevstva, a isključuju iz tog pojma Dubrovnik i Kotor. On i obrazlaže zašto ta dva grada isključuje. Za Dubrovnik priznaje da je bio sadržan u imenu Dalmacije, ali veli da nije pripadao regnumu Dalmacije. Lucić u prvom stupcu strane 49. to ovako veli: »*At Rausina Civitas, quamvis in Regno Dalmatiae, de quo tractandum est, inclusa non fuerit, sub nomine tamen Dalmatiae continebatur; sed sicuti Dalmatia in Orientalem, et Occidentalem divisa, Orientalis Serviorum censebatur, Occidentalis vero Croatorum, ita Rausium in Orientali parte situm a caeteris Dalmatis divisum, jus quoque separatum habuisse, innuere videtur.*« Prijevod: »No grad Dubrovnik, premda nije bio uključen u Kraljevstvo Dalmacije, o kojem ima da se raspravlja, ipak bijaše obuhvaćen imenom Dalmacije; ali Dalmacija bijaše razdijeljena u istočnu i zapadnu, te se smatraše da je istočna Srbâ a zapadna pak Hrvatâ; tako se Dubrovnik položen u istočnoj strani i od ostalih Dalmatinaca odijeljen očevidno spoznava da je zaista imao posebno pravo.« Ovdje naravno govoreći o istočnoj i zapadnoj Dalmaciji misli na onu *Dalmatia antiqua*. Tamo gdje govori o pjevanju pohvala vladaru u dalmatinskim gradovima veli o Kotoru na drugom stupcu strane 75. ovo: »*Ascrivii, sive Cathari quamvis in Dalmatia hodierna sit, non canuntur, quia et ipsa inter Dalmaticas Civitates numerari desiit, ideo non Imperio (quod Porphirogenetus non omisisset, cum ejus mentionem faciat) sed alicui ex Principibus Slavorum tempore Porphirogeneti paruit.*« Prijevod: »U Askriviju ili Kotoru, premda se u današnjoj Dalmaciji nalazi, ne pjevaju se, jer se bijaše prestao računati u dalmatinske gradove, i stoga se nije pokoravao Carstvu (što Porfirogenet ne bi prešutio, jer ga spominje), već se u doba Porfirogeneta pokoravao jednome od slavenskih vladara.«

U područje regnuma Dalmacije sigurno je, kako već vidjesmo, spadalo sjevernodalmatinsko otočje, i na njemu se naselio hrvatski element. O pripadnosti sjevernodalmatinskog otočja Lucić na drugom stupcu strane 89. veli ovo:

»*Omnes autem Insulae Occidentales Dalmatiae a Brachia (quae Narentanorum) Istriam usque ad Dalmaticas Civitates pertinere, et quamvis aliquae earum, quae prope Civitates Croatorum erant, ut Pagus prope Nonam, Sanctorum Cosmae, et Damiani prope Belgradum, et reliquae, quae nunc in Territorio Sibenicensi continentur, Tragurium usque a Croatis sensim occupatae fuerint, tamen quia Dalmatae maris usum tenebant, a Croatis sine Dalmatarum consensu habitari non poterant, multaeque ob id desertae fuere, ut Porphirogenetus referet. Has autem Insulas Croaticas in Dalmatico marisitas, fatetur ipse Rex Cresimirus in privilegio supracitato. Nostram propriam Insulam in nostri Dalmatico mari sitam quae vocatur, Mauni, cui ex Orientali parte adjacet Insula, quae in vulgari Slavonico Veru nuncupatur, quae alias Nonenses dici debuissent, si Croatiae adnumeratae fuissent.*«

Prijevod:

»Svi pak zapadni otoci Dalmacije od Brača (koji pripada Neretvanima) dalje do Istre pripadali su dalmatinskim gradovima. No neki od njih nalazeći se blizu hrvatskih gradova kao Pag blizu Nina, Otok svetog Kuzme i Da-

mjana blizu Biograda i ostali, koji se sada nalaze na šibenskom teritoriju sve do Trogira, bijahu od Hrvata postepeno zaposjednuti; ali jer Dalmatinci držahu more, ne mogahu otoci biti nastavani bez odobrenja Dalmatinaca, i zbog toga su mnogi bili pusti, kako Porfirogenet iznosi. O tim hrvatskim otocima položenim u Dalmatinskom moru govori isti kralj Krešimir u privilegiju gore spomenutom: *Naš vlastiti otok u našem Dalmatinskom moru položen, nazivom Maun, kojemu se s istočne strane nalazi otok u vulgarnom slavenskom nazivan Vir.* Ovi bi se inače moral. nazivati ninski, kad bi bili pribrojeni Hrvatskoj.«

Eto ovdje već Lucić načinja pitanje o tome kako je direktna hrvatska državna vlast prešla na dio otočja u temu, iako se potpuno precizno ne izražava i ne spominje sve primjere. No i on veli da su se Pag, Maun, Vir, Otok svetog Kuzme i Damjana (Pašman) i otoci šibenskog teritorija izvukli iz sastava temata Dalmacije, no ne veli ni on kad je to točno bilo. Na strani 126. pače veli Lucić da je i hrvatski grad Biograd do g. 1125. imao u svojem komunalnom teritoriju otoke za koje kaže da *sada* pripadaju djelomično zadarskom i djelomično šibenskom teritoriju.

No važno je pitanje suvereniteta nad tom malenom, srcu Lucićevu veoma priraslom, Dalmacijom. O tome da bi je imala Hrvatska u doba kralja Tomislava, Lucić ne govori. Dakle polazna mu je točka Porfirogenet, koji Tomislava ne spominje. Tko nakon Bizanta stječe tu Dalmaciju i kako? Luciću se u raspravljanju ovog pitanja pruža osobita prilika da nastupi promletački.

Već na strani 25, gdje Lucić govori o pomorstvu Rimljana, uspoređuje mletačko pomorstvo s rimskim i hvali ga. Govoreći pak o prilikama na Jadranu od 9. stoljeća ističe Lucić Mlečane kao čuvare mira na Jadranskom moru, koji se brinu za sigurnost plovidbe. Danak, koji su Mleci plaćali u 9. i 10. stoljeću Hrvatima i Neretvanima prikazuje kao iznuđivanje. Opisuje kako su Mlečani štitili dalmatinske gradove od napada i nasilja Hrvata i Neretvana, te s tog gledišta vojnu dužda Petra II Orseola na istočnu obalu Jadrana smatra opravdanom i korisnom u interesu mira. Lucić ne poznaje Ivana Dijakona, pisca 11. stoljeća te piše na temelju pisanja Andrije Dandola, mletačkog pisca 14. stoljeća. Ističe i citira poznatu činjenicu kako je mletački dužd Petar II Orseolo dobio od bizantskog cara ovlaštenje da zavlada Dalmacijom i uzme naslov duksa Dalmacije, tj. pridruži naslovu dužda Mletaka i onaj Dalmacije. Ujedno ističe obavezu Dalmatinaca da i duždu u crkvama za velikih blagdana pjevaju pohvale po starom bizantskom običaju. Kao nosioce mira Lucić ističe Mlečane već u završnim rečenicama prve knjige, a o tome dalje raspravlja citirajući izvore, osobito i Dandola, u IV, V, VI i VII poglavlju druge knjige te VII poglavlje završava ovako: *»Hoc modo Dux Venetorum Dalmatis in protectionem susceptis, et a Slavorum tributo, et molestiis liberatis, pacato Adriatico, Dalmatiae titulum de consensu Imperatorum Orientalium sumpsit.«* Prijevod: »Na ovaj način Dužd Mlečana uzevši Dalmatince u zaštitu, oslobodivši ih od tributa i smetanja slavenskih te umirivši Jadran uze po ovlaštenju istočnih careva naslov Dalmacije.« To je dakle prvi legalni osnov mletačke vlasti u Dalmaciji, ali na ovaj prvi Lucić još ne postavlja glavno težište. Lucić ističe kako je tokom 11. stoljeća

ta mletačka vlast nad Dalmacijom prestala i opet se uspostavila bizantska. Lucić ne uvažava, pače mukom preiazi preko važnog izvora, naime akata splitskih sabora g. 925. i 928, koji se nalaze novijim rukopisom pisani skupa s aktima solinskih sabora 6. stoljeća. Bez ikakva obrazloženja zauzima on superiorni zaista hiperkritični stav, te o njima u dodatku k djelu s početnim naslovom »Inscriptiones Dalmaticae« tiskanom g. 1673. u Mlecima na strani 73. ukratko veli: »*quaecumque in illo de actis Conciliorum Dalmatiae, Epistolis Papalibus, et Epitaphio Zvenimiri Regis scripta sunt, ea omnia ficta, et supposita sunt*«. Prijevod: »što god je u njemu o aktima sabora Dalmacije, papinskim poslanicima i epitafu kralja Zvonimira napisano, sve je to izmišljeno i podmetnuto«. Prema tome i ne spominje kralja Tomislava kao prvog kralja Hrvatske i Dalmacije. No Lucić ne uvažava ni pisanje Tome Arcidijakona, da su se od vremena kralja Stjepana Držislava dalje hrvatski kraljevi stalno nazivali kraljevima Hrvatske i Dalmacije. Inače tek Držislava zove prvim kraljem Hrvatske. Prvi kralj, koji je po njemu uzeo naslov kralja Hrvatske i Dalmacije, bio je kralj Petar Kresimir IV, i Lucić ne datirajući točno odnosnu ispravu veli da je to bilo g. 1052. O tome raspravlja opsirnije u posebnom IX poglavlju druge knjige pod nazivom »De titulo Regni Dalmatiae, et Regno Cresimiri Petri« (O naslovu Kraljevstva Dalmacije i Kraljevstvu Krešimira Petra). Ton pisanja je tu miran i trijezan. No veli Lucić da se ne zna od koga i kada je Petar Krešimir primio taj naslov. On na strani 83. veli: »*Cresimirus Petrus primus reperitur Privilegia concessisse, titulo Regis Croatorum, et Dalmatinorum, vel Dalmatiae, et Croatiae anno 1052. sed quando regnare caeperit, et a quo Regni titulum, Dalmatiaeque accessionem consequutus sit non constat*«. Prijevod: »Nalazi se da je Krešimir Petar prvi udijelio privilegije s naslovom kralja Hrvata i Dalmatinaca ili Dalmacije i Hrvatske godine 1052, ali kad je počeo vladati i od koga je postigao naslov Kraljevstva Dalmacije i njezinu pripadnost, nije poznato.«

Jedno od glavnih težišta Lucićeva pripovijedanja jest II poglavlje treće knjige, koje ima naslov »*Quomodo Veneti Dalmatici Regni titulum consecuti sint*« (Na koji su način Mlečani postigli naslov Dalmatinskog Kraljevstva). Ovo se odnosi na poznati događaj iz g. 1085. kad je bizantski car udijelio mletačkom duždu naslov duksa Dalmacije i Hrvatske, i na ostale događaje s njime u vezi. Doduše u ovom poglavlju Lucić mnogo više govori o vojnim operacijama normansko-mletačkog rata, a manje o samom dobivanju titula. Iako veže svoje pripovijedanje na poznate i utvrđene historijske događaje, ipak mu je to pisanje očito nategnuto i nedovoljno precizno, pače i nekritično. Lucić, koji voli u citatima donositi izvore u zaista važnim ali i manje važnim stvarima, ovdje osim jednog zaglavlja i ne citira izvore ni mletačke pisce, već čitavo zbivanje reproducira svojim riječima. Naglasak daje na to da je naslov Dalmatinskog Kraljevstva zbog izumrća kraljeva (što znači kraljevske dinastije) ostao vakantan i da je stoga bizantski car po svojem pravu naslov Kraljevstva Dalmacije dao mletačkom duždu. Lucić na strani 111. među ostalim to ovako izlaže: »*ita eisdem jam Adriatici Dominis, titulum Dalmatici Regni, per extinctionem Regum vacantem, libenter concessisse, abindeque Ducem Vitalem, suosque successores Imperiali Iure, Dalmatiae titulo usos, prout concordēs sunt Veneti Scriptores censendum est*«

Ex quibus constat, causam consecutionis tituli Dalmatici Venetis praebuisse, eandem maritimam potentiam, qua Alexium tot victoris pro ipso navibus devinxerant, occasionem vero Regum Dalmatiae extinctio. Hoc modo ergo Veneti Dalmatiam, quam Ducatus titulo, olim ab ipsis Dalmatis oblatam, consentiente Imperatore, susceperant, tunc Regum titulo ab Alexio consecuti sunt. Indeque integram maris Adriatici ditionem ex Dalmatiae accessione Veneti habuerunt; ex cujus conservatione, cum maris quoque aominuum penderet, ideo pro ea retinenda, tot deinde bella, cum Ungaris, Graecis, et eorum foederatis gessere, quae suo loco referenda erunt.» Prijevod: »Treba tako uzeti da je njima (naime Mlečanima) već gospodarima Jadrana rado udijelio (naime bizantski car Aleksije — o. p.) naslov Dalmatinskog Kraljevstva ispražnjen zbog izumrća kraljeva i da su otada po carskom pravu dužd Vital i njegovi nasljednici upotrebljavali naslov Dalmacije, u čemu su složni mletački pisci. Po tome je poznato da je uzrok stjecanja dalmatinskog naslova pružila njihova pomorska moć, kojom su uza se vezali Aleksija tolikim pobjedama za njega izvojevanim, a povod pak je bio izumrće kraljeva Dalmacije. Na taj su način dakle Mlečani od Aleksija stekli Dalmaciju, koju nekoć od istih Dalmatinaca ponuđenu dopuštenjem Cara bijahu primili pod naslovom dukata, sada pak pod kraljevskim naslovom. S tim su dobićem Dalmacije imali Mlečani integralnu vlast Jadranskog mora. Radi čuvanja Dalmacije, o kojoj je zaista ovisilo gospodstvo mora, i njezina održavanja u vlasti, tolike su zatim ratove s Ugrima, Grcima i njihovim saveznicima vodili, o kojima će se na svojem mjestu izvijestiti.« I zaista Lucić dalje opisuje borbe za Dalmaciju između Mletaka i Ugra (kako veli Lucić, a zapravo i Hrvata) od 12. do 15. stoljeća osvrćući se naravno i na bizantsko vladanje u 12. stoljeću. Nategnutost Lucićeva prikaza dolazi osobito do izražaja kad hoće kazati da su Dalmaciju Mlečani stekli godine 1000. pod naslovom dukata, a sada pod naslovom regnuma. To nateže sigurno zato što g. 1000. hrvatski kraljevi prema njemu ne nose još naslov kralja Dalmacije, a sada ga od sredine 11. stoljeća nose. Dakle po njemu Mlečani odsada (naime od g. 1096. kad su stekli Dalmaciju po titulu i ovlaštenju danom već g. 1085. od bizantskog cara Aleksija mletačkom duždu Vitalu) imaju Dalmaciju po naslovu regnuma — kraljevstva. Poznato nam je da je mletački dužd dobio naslov duksa ne samo Dalmacije, već Dalmacije i Hrvatske, te se tako otada pa sve do g. 1358. titulira u ispravama. Lucić iznosi kako mletački pisci navode da je dobio naslov duksa Dalmacije, a za Dandolo veli da po njemu nosi i naslov Hrvatske, ali kaže da to Dandolo netočno tvrdi. Iz želje da što više naglasi dobivanje naslova Dalmacije, Lucić ne prihvaća činjenicu naslova Hrvatske. Iako mletački dužd nosi odsada dalje i naslov duksa Dalmacije, nikada se ne ističe u naslovu da je on vladar nekog kraljevstva Dalmacije.²⁰ Ipak je i ovo Lucićevo natezanje zanimljivo. I po njemu su hrvatski kraljevi prvi uzeli naslov kralja Dalmacije, dakle i po njemu posjedovanje Dalmacije sa strane Mlečana s naslovom regnuma u svome korijenu

²⁰ Vidi naslov mletačkog dužda u brojnim dokumentima Ljubićevih Listina... I—III i još u zborniku R. Morozzo Della Rocca — A. Lombardo. Documenti del commercio veneziano nei secoli XI—XIII, Torino, I—II 1940, u dokumentima pod brojevima 143, 174, 175, 178, 240, 252, 402, 485, 584, 697, 743, 755.

ipak potječe od naslova hrvatskog kralja kao kralja Dalmacije. Kasnije će (na stranama 235—237) Lucić ipak morati uvidjeti i priznati da je mletački dužd nosio zaista i naslov duksa Dalmacije i *Hrvatske*. U duga opisivanja borbi za Dalmaciju a ni u ostale stvari ne mogu se upuštati jer bi ova radnja bila preopširna. Svakako tu Lucić na više mjesta pokazuje svoj promletački stav, osobito na stranama 57, 72—73, 104, 120, 123, 126, 135, 138—139, 140, XIV poglavlju treće knjige, stranama 205, 206, 210, 211, 212, 218, 219, 222, 240, 247, 276. Lucić prikazuje Mlečane kao zaštitnike dalmatinskih gradova i njihove autonomije protiv presizanja Hrvata, osobito hrvatskih teudalnih knezova, brubirskih knezova Subića u prvom redu, a i ugarsko-hrvatskih kraljeva, i kao nosioce mira i podržavatelje sigurnosti plovidbe, ugrožene osobito od Omisana. Istina je zaista da su teudalni knezovi a i ugarsko-hrvatski kraljevi dosta i često zadirali u autonomiju gradova i da su Omišani svojim gusarstvom ometali slobodu i sigurnost plovidbe.

Istina je i to da mletačka vlast, dok vlada dalmatinskim gradovima u ovo starije vrijeme do g. 1358, ne zadire uglavnom u tolikoj mjeri u autonomiju gradova, kao što je to činila kasnije stekavši demitivno Dalmaciju u 15. stoljeću. No tih jačih zadiranja bilo je i tada. Lucić ih potpuno ne prešućuje, jer nije u tolikoj mjeri neobjektivan, ali ih ublažuje, a pogotovo on, koji opširno govori o mletačkom zapremanju Dalmacije u 15. stoljeću i doводи makar i skraćeno ovu svoju povijest do svojeg vremena 17. stoljeća, ne govori o svim onim nasilnim zadiranjima Mlečana u autonomije gradova i potlačivanjima ekonomskog života, u prvom redu trgovine, iz vremena 15—17. stoljeća.²¹ Naravno, od njega kao mletačkog podanika, makar i živio u Rimu, ali s imovinom u Trogiru, od prihoda koje je živio, to se i ne može zahtijevati. On prikazuje Dalmatince kao odane Mlečima, ali i tu kroz njegovo pisanje prodire istina da nijesu baš uvijek tako odani, iako su kadikad pristajali uz Mletke. No ipak ne može prešutjeti pobune Zadranu protiv Mletaka. Doduše ni tu ne pristaje uz one mletačke pisce koji govore o sedam zadarskih pobuna, već veli o nekima da su to samo marna otpadnuća, koja ipak priznaje. No zato o onima koje smatra zaista pobunama opširno govori, pa se iz tih njegovih pripovijedanja, osobito iz citata, vidi očito da su Zadranu bili nezadovoljni Mlečanima. I sam pokazuje, iznoseći na stranama 168—171. ugovor pokorenja iz g. 1247, kako su tom prilikom Mlečani i te kako zadržali u autonomiju Zadra, pa i sam priznaje da je posljedica nove pobune iz g. 1312—1313. bila da su Mlečani ublažili strogost svojih odredaba i autonomija Zadra postala je bolja te su tako Zadranu tom pobunom ipak djelomično postigli cilj. Iako djelomično opravdava što su križari nagovoreni od Mlečana zauzeli Zadar, ne može baš odobriti njihov postupak. Lucić ipak u citiranju raznih dokumenata, u čemu je zaista savjestan, podaje protivniku svojih koncepcija argumente protiv sebe. Za nj je bitno: Mleci su stekli Dalmaciju, ne drže je doduše do 14. stoljeća neprekidno u rukama, no posjedujući naslov, bore se za nju.

Zgodno je bilo što u jednom mahu, počev od Lucićeva promletačkog gledanja na stjecanje naslova Dalmacije pri kraju 11. stoljeća, prosljedismo

²¹ Maja Novak: Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom, Zadar 1965

prikaz njegova promletačkog stava uopće. No potrebno je sada da od vremena kraja 11. stoljeća prosljedimo daljnji razvoj pojma Dalmacije i pri- lika u njoj po Lucićevu shvaćanju. Dakle Dalmaciju po njemu krajem 11. stoljeća čine gradovi Krk, Rab, Osor, Zadar, Trogir i Split sa svojim ko- munalnim teritorijima bilo na kopnu, bilo na otocima. Po njemu su to gra- dovi romanski, a usput priznaje da na izvangradskom dijelu komunalnog teritorija ima i Hrvata. Kao hrvatske gradove, naime osnovane i držane od Hrvata, Lucić spominje Nin, Skradin, Šibenik, Klis i Omiš. Posebice se u oba djela bavi Šibenikom te ističe kako i Šibenik od 12. stoljeća dalje po- primajući autonomiju po uzoru dalmatinskom i dalmatinske navike, iako hrvatski grad, počinje da se ubraja u Dalmaciju. U XIII poglavlju četvrte knjige »De potentia Breberiensium, in Tyrannidem versa« (O moći Bribir- skih pretvorenoj u tiraniju) na strani 202. govori o tome kako je knez Ju- raj, koji je bio knezom raznih primorskih gradova, od pape nazvan kne- zom Dalmacije te zadržao taj naslov. To ističe i nastavlja u ovom pasusu: »et a summo Pontifice Comes Civitatum Dalmaciae vocatus fuisset, hunc ti- tulum Georgius retinuit, et deinde in Comitem Dalmatiae mutavit, exinde- que Nona, Scardona, Sibenicum, Clissum, Almisum, quamvis Croaticae Civi- tates, et legibus Croatorum viventes, uti a Comite Dalmatiae recte inter Dal- maticas simul cum Tragurio et Spalato numerari cepere, et quasi postliminio Dalmatiae restituta fuere.« Prijevod: »i kad bijaše od vrhovnog svećenika (naime pape — o. p.) nazvan knezom gradova Dalmacije, ovaj naslov je Juraj zadržao i zatim promijenio u kneza Dalmacije, i potom su se Nin, Skra- din, Šibenik, Klis, Omiš, premda hrvatski gradovi i po zakonima Hrvata živeći, upravljani od kneza Dalmacije počeli ubrajati u dalmatinske skupa s Trogirom i Splitom, i kao da su naknadno Dalmaciji povraćeni.«

Poznat je zadarski mir iz g. 1358. Naravno da je tom miru Lucić posve- tio veliku pažnju, te prethodnom ratu i miru posvećuje posebno XVII po- glavlje četvrte knjige glavnog djela pod naslovom »Quomodo Veneti Dal- matiam amiserunt, Insulisque, et titulis ejus Ungaris cesserunt« (Na koji su način Mlečani izgubili Dalmaciju i s otocima i naslovima njezinim Ugrima odstupili), a govori nešto o tom i u prvom poglavlju pete knjige »De rebus gestis in Dalmatia vivente Rege Ludovico« (O događajima u Dalmaciji za života kralja Ludovika). Karakterističan je naslov XVII poglavlja. Lucić otvoreno i očito govori o svim mletačkim porazima i udarcima, koje su do- živjeli u svojoj jadranskoj politici. Raspravljanje o tome daje mu priliku da se opet navrati na svoju omiljelu temu o razvitku geografskog pojma Dal- macije, no i ovom prigodom on još robuje svojoj interpretaciji Porfiroge- neta, kojeg navlači na vrijeme nekoliko stoljeća nakon tog cara, i svojoj netočnoj tezi kako je Neretvanska oblast prešla na Zahumlje. Makar je Lu- cićev pasus o tome na strani 237 dugačak, moramo ga citirati: »Sic Veneti Dalmatiae et Croatiae titulis cedentes, cuncta quae in Adriatico ultra Istriam possederant amiserunt, quamvis sub his titulis omnia non comprehenderentur: Nam sicuti Venetos Chronistas antiquitus Dalmatas a Sclavis distinxisse observatum est, ita deinceps aliquas Croatorum, et Chulmitarum Civitates quibus Reges Ungariae Privilegia ad instar Dalmaticarum indulserant, Dal- matico nomine accessisse; maritimasque Civitates Croatiae sub Breberiensium

regimine existentes, Dalmatiae titulo ab eisdem sumpto, inter Dalmaticas numerari cepisse superius relatum est; eisdemque simul cum insulis Adriaticis sub Venetorum Dominio permanentibus, nomina Dalmatiae, et Sclavoniae confundebantur; Sed cum pax inter Ludovicum, et Venetos ageretur, Rex non solum loca, quae nomine Dalmatiae, et Croatiae Veneti possidebant, sed Ragusium quoque extra Regnum Dalmatiae situm (quod an ullum Regem Ungariae recognoverit nulla memoria reperitur) asserebat, simul cum caeteris insulis Adriaticis, Narentanorum olim nomine censitis, quae ad illum uti Ramae et Serviae Regem pertinebant; Ideo omnia Dyrrachium usque traditum est, quae prout maritima, Dalmatia, vel Sclavonia promiscue nuncupabantur, solius tamen Dalmatiae nomine tradita fuerunt, ex tabulis pacis suprarelatis constat; Exindeque Dalmatiae Romanae pars Orientalis maritima a Serblis possessa, Dalmatiae restituta fuit, in qua Ragusium tantum ex antiquae Dalmatiae Civitatibus erat: Unde cuncta, quae Veneti in Adriatico, tam titulo Dalmatiae, et Croatiae, quam sine titulo ab Istria in Orientem Dyrrachium usque possederant, deinceps sublatis Croatorum, et variis Serviorum nominibus, solius Dalmatiae nomine ut plurimum nuncupata fuerunt, et sicut usque tunc singulari dictione Regnum Dalmatiae, et Croatiae scribebatur, ita deinceps plurali Regna Dalmatiae et Croatiae distincta reperiuntur.» Prijevod: »Tako su Mlečani odričući se naslova Dalmacije i Hrvatske, sve što bijahu posjedovali na Jadranu dalje od Istre, izgubili, premda se ne bi pod ovim naslovima imalo sve obuhvatiti. Opaženo je naime da su mletački kroničari u staro vrijeme razlikovali Dalmatince od Slavena i da su uzastopce neki gradovi Hrvata i Zahumljana, kojima kraljevi Ugarske bijahu podijelili privilegije poput onih dalmatinskih, pristupili k dalmatinskom imenu. Gore je izvijesteno da su primorski gradovi Hrvatske, koji su se nalazili pod vlašću Bribirskih, naslov Dalmacije od njih uzevši počeli se ubrajati u dalmatinske. Dok su oni skupa s jadranskim otocima stajali pod gospodstvom Mlečana, mijesali su se nazivi Dalmacije i Slavonije. No kad se radilo o miru između Ludovika i Mlečana, kralj prisvajao ne samo mjesta koja Mlečani naslovom Dalmacije i Hrvatske posjedovahu, nego i Dubrovnik premda izvan Kraljevstva Dalmacije položen (za koji nema nikakva spomena da se ikojem kralju Ugarske pokoravao) skupa s ostalim jadranskim otocima, nekada neretvanskim smatranima, koji njemu kao kralju Rame i Srbije pripadahu. Stoga je ugovorio da mu se preda sve do Drača, što se kao primorje, Dalmacija ili Slavonija bez razlike nazivaše, ali mu je bilo predano samo pod imenom Dalmacije, kao što je iz mirovnog ugovora poznato. Potom je primorski istočni dio Rimske Dalmacije nekoć od Srbâ posjedovan, povraćen Dalmaciji, u kojoj bijaše jedino Dubrovnik od gradova stare Dalmacije. S time je sve što Mlečani bijahu posjedovali na Jadranu, toli pod naslovom Dalmacije i Hrvatske, toli bez tog naslova od Istre prema Istoku do Drača, oduzevši im razne naslove Hrvata i Srbâ, bilo ponajviše nazvano samo imenom Dalmacije. I kao što se dotada kao u jednoj vlasti pisaše Kraljevstvo Dalmacije i Hrvatske, tako se otada nalaze u pluralu razlikovana Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske.« Ne možemo reći da je Lucić ovdje kritičan, pače ćemo reći da je veoma nategnuto njegovo obrazlaganje. Prema njemu se geografski pojam Dalmacije, kakav vidimo u zadarskom

mirovnom ugovoru od g. 1358, formirao tek tada u tom ugovoru. Međutim on se postepeno formirao znatno ranije i postojao je kad je ugovor sklapan, a u ugovoru je tek jasno definiran i iskristaliziran. Tu Lucić spominje *Croatorum et Chulmitarum Civitates* (gradove Hrvata i Zahumljana). Koji su to gradovi Zahumljana? To su otočne općine Brač, Hvar i Korčula, nekadašnji neretvanski otoci. Korčula je bila u razdoblju 11—13. stoljeća neko vrijeme ali ne dugo pod Zahumljem, a Brač i Hvar nikada. Nešto dalje naziva ih Lucić kao nekada neretvanske te spominje da su oni i zbog toga pripali kralju Ludoviku kao kralju Rame i Srbije. U III poglavlju šeste knjige na strani 278. govori kako su gradovi Hrvata i Srba uključeni u Dalmaciju. Tu očito pod srpskim gradovima misli na otočne općine Brača, Hvara i Korčule i Kotor, o kojem ranije a i tu govori, kako je također dobiven od Ludovika. Lucić veli da je tek ovim mirom primorski pojas stare rimske Dalmacije od Srba nekoć posjedovan vraćen time Dalmaciji. No za Dubrovnik ipak ispravno tvrdi, makar i nije nikad pripadao prije toga nijednom ugarskom kralju, da se uvijek smatrao gradom Dalmacije.

Stjecanje Dalmacije od Mlečana u 15. stoljeću od g. 1409. dalje uglavnom je Lucić ispravno prikazao, te veli da je kralj prodao svoja prava na Dalmaciju, no prikazuje prethodnu borbu između Žigmunda i Ladislava mirno i trijezno ne napinjući se da bi baš pokazao kralja Ladislava legitimnim. No uzima ga kao onog koji je stvarno u času prodaje posjedovao Dalmaciju. Zaista je karakterističan naslov V poglavlja pete knjige, koje o tome govori, naime »Quomodo Veneti Dalmatiam recuperaverint« (Kako su Mlečani Dalmaciju natrag primili). Time kao da hoće istaknuti pravo Mlečana na Dalmaciju, jer su je oni, imavši je već prije i izgubivši je g. 1353, sada ponovno natrag dobili.

Napokon dovodi Lucić Dalmaciju do svog vremena, i to do stanja prije konačnog određenja granica g. 1671. između Turske i Mletačkog teritorija nakon završetka kandijskog rata dovršenog g. 1669. te o tome govori u III poglavlju šeste knjige. No još bolje svoje poimanje Dalmacije svoga vremena pokazuje Lucić u geografskoj karti nazvanoj »Illyricum Hodiernum« (Ilirik Današnji), koju imaju samo neki primjerci iz g. 1668. djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae«. Ta je karta razumljiva i sama po sebi, ali još je bolje možemo shvatiti ako pročitamo njegovo tumačenje uz tu kartu. Imamo kraće tiskano tumačenje na samoj karti, a i duže rukopisno pod naslovom »In tabulam Illyrici Hodierni« (Uz kartu Ilirika Današnjeg), koje nije tiskano uz kartu u djelu »De Regno«, već je sačuvano u autografskom rukopisu u njegovoj ostavštini, koja se čuva kod Katedralnog kaptola u Splitu, a objelodanio ga je M. Kurelac u Zborniku Historijskog instituta JAZU VI, 1969. Svakako i sama karta i tumačenje uz nju i pisanje u III poglavlju šeste knjige jest u međusobnom skladu. Naravno, u rukopisnom tumačenju iznosi Lucić i historijat prikazanih zemalja. Treba dakle da u bitnim potezima objasnimo kartu nazvanu »Illyricum Hodiernum«. Taj Ilirik naziva Lucić i nazivom *Slavonija* u širem smislu, što znači Slavenska zemlja. Lucić veli da su u Iliriku njegova vremena sadržane ove nekadašnje historijske zemlje: Hrvatska, koja se prostirala nekoć od Drave i Dunava na sjeveru do Dal-

macije (one sužene) i Jadranskog mora na jugu, i od slovenskih zemalja na zapadu do rijeke Bosne na istoku (uz obalu podrazumijevajući do Cetine); ona sužena Dalmacija; i zatim onaj dio »Srbije« koji se od Drine prostire prema zapadu (podrazumijevajući pri tom prvobitnu Bosnu i zemlje od Cetine prema istoku). Ostali dio »Srbije« nazvan Raškom Lucić isključuje iz Ilirika svojeg vremena. Lucić upozorava zatim na daljnju jednu etapu u razvitku Hrvatske, te pokazuje na onaj stadij kad se po njemu zemlja između Save i Drave prozvala Slavonijom (u užem regionalnom smislu), Hrvatska (u užem regionalnom smislu) prostirala se od Save do Velebita, a njezino sjeverno primorje, danas zvano Hrvatsko primorje, nazivalo se Dalmacijom. U njegovo pak vrijeme situacija je u daljnjem razvitku još više izmijenjena, među ostalim i stoga što su Turci držali pod svojom vlasti znatan dio hrvatskih i srpskih zemalja. Za svoje doba on prikazuje teritorijalnu razdiobu Ilirika s dvaju vidova. Pod prvim vidom prikazuje razdiobu Ilirika na Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu i Slavoniju (užu) bez obzira na državne granice, a pod drugim vidom prikazuje Bosnu kao turski pašaluk, koji obuhvaća užu Bosnu i Hercegovinu, ali zahvaća i u Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Takozvani Illyricum Hodiernum kao cjelinu omeđuje Lucić crtkastim granicama. Unutar turskog teritorija Lucićeva takozvanog Ilirika Današnjeg nalazi se po njemu Bosanski pašaluk sa svojim sandžacima, koje Lucić na karti također ograničuje crtkastim granicama. Područje prvog vida Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (uže) prikazuje Lucić na karti bez označenih linearnih granica, već pomoću razmaknutih slova, pri čemu i Dalmacija i Hrvatska i Slavonija (uža) sežu također na turski teritorij Bosanskog pašaluka. U omeđivanju Bosanskog pašaluka prema istoku Lucić nije potpuno točan, jer je taj pašaluk sezao i preko Drine, a Lucić ga dovodi do Drine. U području takozvanog Ilirika Današnjeg uklapa Lucić i teritorij Krajine južno od Skadarskog jezera i teritorij stare Crne Gore kao one unutar turskog teritorija. Za te teritorije Krajine i stare Crne Gore mi znamo da nijesu spadali u Bosanski pašaluk, nego u Skadarski sandžak, koji je bio u sastavu Rumeljskog pašaluka. No nije označena granica prema Hercegovačkom sandžaku, te bi se moglo pomisliti da Lucić i teritorij Krajine i stare Crne Gore uklapa u Hercegovački sandžak. Doduše moramo reći i to da je nad teritorijem Hercegovačkog sandžaka protegnuta i slovcana oznaka HERZEGOWINA, ali ova krajnjim slovom A dopire samo do Onogošta. I u tekstovnom objašnjenju i na karti Lucić prikazuje zapadni dio Slavonije sa Zagrebom (onaj koji po drukčijem nazivanju od 16. stoljeća dalje spada pod regionalnu užu Hrvatsku) kao onaj pod »Ugrima«, a istočni dio te Slavonije kao onaj pod Turcima (uklopljen, naravno, u Bosanski pašaluk). I tako dalje prikazuje zapadni dio po njemu shvaćene uže regionalne Hrvatske kao onaj pod »Ugrima«, a istočni dio te Hrvatske sve do Vrbasa na istoku i Velebita na jugu kao onaj pod Turcima (uklopljen, naravno, u Bosanski pašaluk). Dalmacija mu je po opsegu slovcane oznake prostor od izvorišta rijeke Raše (u Istri) sve do rijeke Bojane na jugu. Prema tome u takvu Dalmaciju uklapa djelić sjeveroistočne Istre, Rijeku i Hrvatsko primorje (sve tada pod Habsburgovcima); cijelu mletačku Dalmaciju s mletačkim dijelom Boke Kotorske; slobodnu Dubrovačku Republiku; i ove teritorije tada pod Turcima: današnju zagorsku Dal-

maciju, Poljica, Makarsko primorje, jugoistočni dio Hercegovine s turskim dijelom Boke Kotorske, Krajinu južno od Skadarskog jezera, staru Crnu Goru i Primorje oko Bara i Ulcinja. Lucić dakle, koji se u svojim ranijim poglavljima djela »De Regno« čvrsto drži one sužene Dalmacije, da je tokom daljnjeg razlaganja postepeno proširi, sada daje Dalmaciji bez obzira na državne i političke granice ovaj veliki opseg. Pod užom regionalnom Bosnom Lucić obuhvaća na karti Bosanski sandžak. Hercegovinu u oba tekstovna tumačenja ne uzima kao posebno područje, podrazumijevajući je jamačno u sklopu Bosne, ali je na karti posebno označuje poklapajući je s Hercegovačkim sandžakom, ali bez Poljica, Makarskog primorja i jugoistočne Hercegovine, koje krajeve pridaje Dalmaciji. Na ovoj karti naslikani su i grbovi Bosne, Dalmacije, Slavonije i Hrvatske. Nije ovdje mjesto da raspravimo koji su kriteriji vodili Lucića pri označivanju ovakva opsega takozvanog Ilirika Današnjeg i kojim se motivima pri tome rukovodio. No bez sumnje ova njegova koncepcija takozvanog Ilirika Današnjeg ima očito veze s tendencijom, koja je u 17. stoljeću ovladala u takozvanoj ilirskoj bratovštini sv. Jerolima u Rimu, pri kojoj se išlo za tim da se iz bratovštine kao bratimi i kao užitnici bratimskog gostinjsca u Rimu isključe Slovenci i oni srpski krajevi u kojima nema katolika, a uvedena je uz Krajinu južno od Skadarskog jezera i stara Crna Gora iako većinom pravoslavna, jer je ona spadala pod Barsku nadbiskupiju, a išlo se za tim da se područje te nadbiskupije uključi u zemlje pripadnici kojih imaju prava pristupa u bratovštinu i gostinjac. U bratovštini sv. Jerolima u Rimu sastavljena je i karta takva Ilirika, koja se uglavnom poklapa s Lucićevom kartom takozvanog Ilirika Današnjeg. Tako se eto pojmu »Ilira« i Ilirika već prema prilikama davalo sad uže sad šire značenje, a u tendencijama koje su se pojavile i pobijedile u bratovštini sv. Jerolima, uglavnom se pojam »Ilira« poklapa s pojmom Hrvata.

Radi boljeg objašnjenja Lucićeva poimanja moram dati još neke napomene. Poznato je da su Mlečani Boku Kotorsku pod svojom vlasti nazivali Albanijom, te je Boka imala i svojeg izvanrednog providura, ali je ipak bila pod općom upravom generalnog providura u Zadru, koji je nosio naslov providura Dalmacije i Albanije, te su Dalmacija i ta takozvana Albanija bile u širem smislu jedna administrativna jedinica, koja je nekada i kraće u svojoj cjelini bila nazivana i smatrana kao Dalmacija, pa i razni mletački i domaći pisci smatrahu Boku dijelom Dalmacije. Tek se u 19. stoljeću pojavio u nekih osjećaj da Bokelji nijesu Dalmatinci. Na strani 278. djela »De Regno« i Lucić u Dalmaciju ubraja Kotor, ali ispravno veli da ga Mlečani ubrajaju u Albaniju htijući time pokazati da imaju i dio Albanije. Dugo se još i ono takozvano Hrvatsko primorje smatralo dijelom Dalmacije. Lucić u III poglavlju šeste knjige tumači da je to činjeno stoga da bi kraljevi Ugarske, koji nose i titulu kralja Dalmacije, pokazali da imaju i nešto teritorija Dalmacije. No takva interpretacija može imati samo maleno zrno istine, jer se Senj, a s time i onaj kraj, već u 13. i 14. stoljeću ubrajaju u Dalmaciju. Brojni studenti sveučilišta u Grazu Senjani pretežnom se većinom imatrikuliraju kao Dalmatinci, pa tako i Bakrani, čak i poneki Ličani. Osjećanje o pripad-

nosti toga kraja Dalmaciji zamrlo je tek u 18. i 19. stoljeću.²² Osobito moramo istaknuti da je u izdanju od g. 1668. izdavač Blaeu ovu kartu »Illyricum Hodiernum« posvetio hrvatskom banu Petru Zrinjskom, Lucićevu prijatelju.

U uvodu smo vidjeli i inače fluktuantnost naziva Dalmacije i Slavonije u raznim vremenima pa čak i u jedno te isto doba. Luciću, zagovaratelju one malene sužene Dalmacije, ipak je i to poznato, te on, koji želi jedan točno fiksirani pojam te sužene Dalmacije, polemizira s time da i on sam tokom pripovijedanja proširi pojam Dalmacije i na kraju za svoje doba daje Dalmaciji onaj vrlo velik opseg. I pojmu Slavonije posvećuje Lucić svoju pažnju te i o tome ima posebno IV poglavlje *De Slavonia* u šestoj knjizi. I tu je on poznaje u onom širem, smislu Slavonske zemlje i u regionalnom smislu Slavonije između Save i Drave.

Već u prvim razlaganjima a i kasnije u nekoliko smo navrata vidjeli kako Lucić krajeve južno od Cetine i na kopnu i na moru isključuje iz hrvatskog etničkog i političkog teritorija. Njemu je Hrvatska kraj od Cetine do Drave. U više mahova ističe i pripadnost one srednjovjekovne regionalne Slavonije Hrvatskoj. On dakle s naslovom i sadržajem svoga djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae« uključuje cijeli teritorij od Cetine do Drave i o njemu raspravlja. No ipak o kraju srednjovjekovne Slavonije od Gvozda i Save do Drave i Dunava manje i mimogred govori, a težište mu je pripovijedanja na užoj Hrvatskoj i Dalmaciji od Gvozda i Save do Cetine i mora. On toj Hrvatskoj zaista daje njezin istinski hrvatski pečat. Ovo ističem zbog toga jer se faktičnim otcjepljenjem tog kraja od državopravne Hrvatske uslijed turske i mletačke zapreme gubilo donekle ime hrvatsko i pretezalo opće slavonsko i regionalno dalmatinsko. Lucić, koji se inače slijepo drži Porfirogeneta, čini to sigurno i oslanjajući se na njega, ali se u ovom pitanju oslanja i na ostale izvore i na još živu spoznaju u narodu tog kraja. Time Lucić, koji nije uvijek, kao ni mnogi drugi eruditi, znao uvijek osluškiivati narodno bilo, ovdje ga doista osluškuje i čuje. On jezik više puta zove baš *hrvatskim*.

Ipak u hrvatskoj povijesti iz doba narodne dinastije čini Lucić velikih pogrešaka i tu često praveći natege. Već sam neke stvari o tome iznio. Jedna mu je od najkrupnijih omašaka što kralja Tomislava isključuje kao ličnost

²² U vezi s gore raspravljenim pitanjima među ostalim vidi: Hazim Šabanović, Upravna podjela jugoslavenskih zemalja pod turskom vlašću do Karlovačkog mira 1699, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* IV, 1953 i: isti, Bosanski pašaluk, *Djela Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine* XIV, 1959. O granici Mletačkog teritorija i Turske vidi: Seid Traljić, Zadar i Turska pozadina od XV do početka XIX st., *Radovi Instituta JAZU u Zadru* XI—XII, 1965; Vjekoslav Omašić, Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon ciparskog i kandijskog rata, Trogir 1971. O bratovštini i gostinju sv. Jerolima u Rimu i pitanjima razgraničenja teritorija Ilirika vidi: Ivan Crnčić, Imena Slovcjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. godine, *Rad JAZU* 79, 1886; isti: Prilozi k raspravi Imena Slovcjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. god., *Starine JAZU* XVIII, 1886; isti, Još dvoje o slovcjenjskom gostinju u Rimu izopačeno, *Rad JAZU* 125, 1896; Luka Jelić, Hrvatski zavod u Rimu, *Vjesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* IV, 1, 1902. Vidi i već spomenutu radnju: Fancev, Hrvatski đaci gradačkog sveučilišta god. 1586—1829.

10. stoljeća. To čini naravno u prvom redu zato što akte splitskih sabora od g. 925. i 928, koji su glavni izvor za Tomislava, smatra lažnima te ih uopće ne upotrebljava, ali i zbog samovoljne interpretacije Tome Arcidijakona. Premda kratko, ali i Toma Arcidijakon spominje Tomislava u g. 914. kao kneza ovim riječima: »*Johannes archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo quarto decimo tempore Tamislavi ductis.*«²³ Prijevod: »Nadbiskup Ivan bijaše godine Gospodnje devet sto i četrnaeste u doba kneza Tomislava.« Pače redosljed hrvatskih vladara po Tomi i donosi Lucić na strani 58. djela »De Regno« uz druga dva redosljeda i tu spominje Tomislava zaista pod godinom 914, ali uza sve to Lucić ga ne uvažava, već posve nekritički izjednačuje ovog Tomislava s knezom Mislavom iz 9. stoljeća. Opravdava u prvom stupcu strane 126. razorenje hrvatskog grada Biograda g. 1125. domišljajući se bez iznošenja dokaza i citata da su Biograđani ometali sigurnost plovidbe.

Lucić je izraziti regionalni patriot Dalmacije, Dalmatinac. Njemu posebno leži na srcu Dalmacija i zanosi se njezinom romanskom tradicijom. Oživljavanje dalmatinske romanske tradicije javlja se i kod drugih dalmatinskih intelektualaca još i u 18. stoljeću, kao npr. kod korčulanskog historičara Antuna Paulinija i dubrovačkog Džona Rastića.²⁴ No i pri tom Lucić, osim točnih i lucidnih konstatacija, čini i nekritičke pogreške. O tome piše i u djelu »De Regno« i u djelu »Memorie«.

Lucić iznosi kako se u starim dalmatinskim gradovima sužene Dalmacije upotrebljavao prvobitni stari čisti latinski jezik, koji se tokom vremena iskvario. O suženoj Dalmaciji možemo govoriti od vremena 7. stoljeća dalje, a pitanje je da li je još tada u njoj to bio čisti latinski. Lucić drži da se taj čisti stari latinski jezik kvario usporedo s latinskim jezikom u Italiji, pa je usporedo s Italijom išao i u romanskim dalmatinskim gradovima razvoj jezika u smislu razvitka k talijanskom. Lucić dakle drži da se i u romanskim dalmatinskim gradovima talijanski jezik autohtono razvio. Doduše on ga obično ne naziva talijanskim već ga naziva *lingua latina corrotta* (iskvareni latinski jezik) ili *latina vulgaris* (latinski vulgarni) ili *lingua latina volgare* (vulgarni latinski jezik) ili u djelu »De Regno« na stranama 277. i 281. *lingua Latina corrupta ad instar Italicae* (latinski iskvareni jezik kao talijanski), na strani 277. *Dalmatica vulgaris* (dalmatinski vulgarni). O razvitku tog takozvanog iskvarenog latinskog Lucić u djelu »De Regno« na strani 277. veli: »*Lingua Romana sive latina Dalmatos usos usque ad annum 1200. Wilhelmus Tyrius testatur.*« Prijevod: »Vilim Tirske svjedoči da su se jezikom rimskim ili latinskim Dalmatinci služili sve do godine 1200.« Vidi se iz konteksta da Lucić to prihvaća, te nakon nekoliko izreka u vezi s time nastavlja:

²³ Akademijino izdanje str. 36.

²⁴ O Pauliniju vidi: V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420, Zagreb 1940, 12—14 i Mijo Brlek, Rukopisi Knjižnice Male braće u Dubrovniku, Zagreb 1952, 277—279. Džono Rastić publiciran od Natka Nodila u Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium vol. XXV, Zagreb 1893.

»Ab anno vero 1200. sicuti in Croatia, et Dalmatia variae mutationes evenere, ita Croati cum Dalmatis moribus, et lingua misceri cepere, indeque quaedam Croatorum verba latine profari, et quaedam latina Slave pronuntiarum cepere, que in Chronico Tragurii referuntur.

Hinc lingua Latina corrupta ad instar Italicae promanavit, quae latina vulgaris dici potest: in scripturis tamen Latina servabatur, purior, et corruptior pro temporum diversitate, et scribentium intelligentia.

Vulgaris autem latinae linguae scriptura antiquior quam reperire licuit de re privata extat Iadrae, apud Dominum Simeonem Gliubavaz V. I. D. diligentem rerum antiquarum collectorem, quae ante annum 1300. confecta dignoscitur.

Publicarum vero antiquior in actis Cancellariae Traguriensis anni 1313. rarae que usque 1400. reperiuntur, ex inde vero usque ad 1500. sicuti multae privatorum vulgari, ita publicae quasi omnes latino sermone scribebantur; abinde autem raras, et publicas, et privatas latinas reperies; adeo ut conferre volenti, patebit in Dalmatia latinam linguam ad instar Italiae mutationem passam, ipsamque Dalmaticam vulgarem circa 1300. proximiorum Picanorum, et Apulorum linguae fuisse, quam Venetorum, vel Langobardorum; prout ab anno 1420. Venetorum simillimam affectam.«

Prijevod:

»Od godine pak 1200. kako su se u Hrvatskoj i Dalmaciji razne promjene dogodile, tako su se Hrvati počeli miješati s Dalmatincima u običajima i jeziku, te su se stoga počele neke hrvatske riječi latinski izricati, a neke latinske slavenski izgovarati, kao što se to u Kronici Trogirskoj iznosi.

Otada se latinski iskvareni jezik ispoljio kao talijanski, koji se može nazvati i latinski vulgarni; u pisanim se stvarima ipak obdržavaše latinski, čišći ili iskvareniji prema različitosti vremena i inteligencije onih koji su pisali.

Najstariji pak na vulgarnom latinskom jeziku, koji se o privatnom poslu mogao naći, nalazi se u Zadru kod gospodina Šimuna Ljubavca V. I. D., marljivog sakupljača starih stvari, a razaznaje se kao sastavljen prije godine 1300.

Najstariji pak javni spis nalazi se u aktima Trogirske kancelarije iz godine 1313. a rijetki do g. 1400, a otada pak do 1500. kao što mnogi privatni spisi na vulgarnom, tako se javni gotovo svi latinskim jezikom pisahu. Odonda pak rijetke ćeš naći latinske i javne i privatne. Tako onome koji želi uspoređivati bit će vidljivo da je u Dalmaciji latinski jezik doživio promjenu kao i u Italiji, i to da je isti dalmatinski vulgarni oko 1300. bliži bio jeziku Picanaca i Apulijaca nego Mlečana i Lombardijaca, dok je od g. 1420. vrlo sličan onome Mlečana.«

Dakle i Lucić priznaje, iako kroz zube, da je postojeći talijanski govor u Dalmaciji zapravo mletački.

U uvodu svoga djela »Memorie« Lucić se toliko zaletio te veli: »Hora dovendo scrivere le Memorie di Traù mia Patria, ho voluto valermi della moderna, o volgare, che non più Italiana, che Dalmatina può dirsi: onde havendo havuto riguardo solamente d'usar parole, che siano intese da' Dal-

matini, sarò scusato se non scrivo Toscanamente.» Prijevod: »Sada morajući pisati Uspomene o Trogiru, svojoj domovini, htio sam se poslužiti modernim ili vulgarnim, koji se ne više talijanskim nego dalmatinskim može nazvati, no uzevši u obzir samo uporabu riječi koje razumiju Dalmatinci, bit ću ispričan ako ne pišem toskanski.« U dalmatinskim gradovima Lucićeva vremena. ukoliko se govorilo talijanski, govorilo se mletačkim dijalektom, no on piše svoje djelo pravilnim književnim talijanskim jezikom, ali njegovo opravdanje da ne piše toskanski znači da izbjegava one toskanske riječi koje se u Dalmaciji ne upotrebljavaju. Eto on ovdje pretjerano i nekritički veli da se talijanski jezik isto tako može nazivati dalmatinskim, kao što se zove talijanski. On to ne veli samo iz okolnosti što se u dalmatinskim gradovima dosta govorilo talijanski, već ponajviše još iz svoga uvjerenja da se talijanski jezik i u starim romanskim dalmatinskim gradovima usporedo s onim u Italiji razvijao i razvio iz starog klasičnog latinskog. Doduše mora se ipak reći da Lucić ne govori o Talijanima u Dalmaciji, već samo o jeziku. Naravno, to mišljenje Lucićevo nije znanstveno fundirano. Dokazano je u znatnosti da se zaista i u starim romanskim dalmatinskim gradovima razvio posebni romanski govor i da su se u njima još dugo održali Romani zvanj i Latini, ali to je bila malobrojna reliktna nacija s reliktnim jezikom, koja je iščezla svakako tokom 14. stoljeća, a sam reliktni jezik postojao je u Dubrovniku još u 15. stoljeću, tada i on iščezao, a prema mišljenju romanista održao se na Krku u posljednjim ostacima kao reliktni sve do 19. stoljeća. U Dubrovniku se vrlo dobro razlikuje u zapisniku Vijeća umoljenih od g. 1472. s jedne strane *lingua vetus Raousea* (stari dubrovački jezik) nazvan također *latina vulgaris* (latinski vulgarni) ili *latina Raousea* (latinski dubrovački) ili *lingua Raousea* (jezik dubrovački), a s druge strane *lingua Italica* (talijanski jezik) i *lingua sclava* (slavenski jezik).²⁵ Istina je dakako to da se već rano zbog blizine Italije, intenzivnih privrednih i kulturnih veza s prekomorskim talijanskim gradovima, premoćnog talijanskog kulturnog utjecaja, kraćeg i dužeg boravka naših ljudi u Italiji i Talijana kod nas a i mletačkog gospodstva, koje se u Dalmaciji povremeno uz prekide javlja već od g. 1000, dosta raširilo poznavanje talijanskog jezika, i njegova upotreba u pismenosti (službenom saobraćaju, privatnoj korespondenciji, znanstvenim djelima i nešto malo i u pjesništvu) počela već od 13. stoljeća.²⁶ No talijanski jezik nije u Dalmaciji nastao autohtono, već je on prenesen. Bolje od Lucića uočio je uzrok postojanja talijanskih običaja i jezika, konkretno govoreći o Zadru, mletački izaslanik Ivan Battista Giustiniano, kad u svome izvještaju g. 1553.

²⁵ U Dubrovačkom arhivu Acta Consilii Rogatorum knjiga 21 fol. 121 v — 122. Konstantin Jireček donosi zapisnik u svojem djelu »Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters II. Theil« na str. 19. No nije ga dovoljno jasno iznio ni istaknuo sve okolnosti, tako da time dovodi čitača u zabludu u interpretaciji.

²⁶ Vidi među ostalim tekstovima 13—15. stoljeća: K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters II, 2—18, tekstove 13—14. stoljeća: Matteo Bartoli, Das Dalmatische II, 262—263 i Giuseppe Praga, Testi volgari spalatini del trecento, Atti e memorie della Società dalmata di storia patria II, 1927.

veli: »E sono di questi nobili molti poverissimi, i costumi dei quali sono quasi italiani, perchè la maggior parte de nobili vive, favella et veste all' usanza d' Italia, il che forse avviene per la frequenza de forestieri, nobili veneziani, generali, proveditori, capitani, sopracomiti et altri, che vi praticano continuamente.«²⁷ Prijevod: »I od ovih plemića mnogi su vrlo siromašni, a običaji plemića su gotovo talijanski, jer veći dio plemića živi, govori i odijeva se po navadi Italije, što možda proizlazi uslijed čestog saobraćaja stranaca, mletačkih plemića, generala, providura, kapetana, soprakomita i drugih, koji se neprestano kreću.« Isto tako govoreći o upotrebi talijanskog jezika i navika u gradu Hvaru Giustiniano objašnjava to na isti način: »*gli uomini universalmente parlano lingua franca speditamente, dimostrano in si bona civiltà, il che credo avenghi della continua pratica di forestieri, li quali fanno scala con i loro navilii, con li quali navigano in levante e ponente.*«²⁸ Prijevod: »Ljudi općenito govore okretno franački jezik i pokazuju u sebi dobru civilizaciju, što potječe, vjerujem, od neprekidnog saobraćaja stranaca, koji se zaustavljaju sa svojim brodovima, kojima plove na istok i na zapad.« *Lingua franca* (franački jezik) znači ovdje talijanski. No nasuprot Luciću možemo još reći kako Marko Marulić u 16. stoljeću, koji za Juditu kaže da ju je »u versih hervaskih« spjevao, govoreći u uvodu svoje latinske parafraze hrvatske redakcije Dukljaninova ljetopisa veli da prevodi tu kroniku napisanu *dalmatico idiomate* (dalmatinskim jezikom), tu dakle baš hrvatski jezik naziva dalmatinskim. Sam pak spomenuti Giustiniano spominjući hrvatski jezik zove ga *lingua dalmatina* (dalmatinski jezik).²⁹

Ipak govori Lucić o slavizaciji nekadašnjih romanskih dalmatinskih gradova i o postepenom izjednačivanju hrvatskih primorskih gradova s njima. On jasno govori o izumiranju Dalmatinaca Romana i ulaženju Slavena u stare romanske gradove. Važan je pri tome ovaj njegov pasus na strani 281. u prvom stupcu djela »De Regno«: »*Sed ex vicissitudine rerum, bellis, morbis, aliisque casibus, deficientibus Dalmatis, Slavi in continenti, et insulis sensim irreuebant, in ipsisque civitatibus recepti fuerunt: Ita ut Dalmatae, quamvis in civitatibus lingua Latina corrupta ad instar Italicae uterentur, Slavam quoque ex necessitate discere et loqui coacti, bilingues effecti sunt, retenta tantum in scripturis Lingua Latina, sed praevalente Slavo idiomate inter Sclavos ab exteris numerari cepere, et sicut aliquas civitates maritimas Croatorum. et Serviorum, postquam jus Dalmaticarum civitatum consequutae sint, inter Dalmaticas numerari, Dalmatiamque dilatari cepisse supra observatum est.*« Prijevod: »No budući da su zbog promjena prilika, naime zbog ratova, bolesti i drugih uzroka nestajali Dalmatinci, Slaveni su se na kopnu i otocima postepeno uvlačili te su u istim gradovima bivali primljeni. Tako su Dalmatinci, premda su unotrebljavali u gradovima iskvareni latinski jezik, to jest talijanski, bili prisiljeni iz nužde naučiti i govoriti slavenski i postali su tako dvojezični. Zadržali su samo u pismenosti latinski jezik, ali uslijed prevlasti slavenskog jezika počeli su se od stranaca računati među Slavene. Gore je

²⁷ S. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae II* (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 8 g. 1877, str. 197).

²⁸ Ljubić, n. dj., 222.

²⁹ Ljubić, n. dj., 227, 250.

pak istaknuto kako su se neki primorski gradovi Hrvata i Srbâ, pošto su postigli prava dalmatinskih gradova, ubrojili među dalmatinske i time se Dalmacija počela širiti.« I ovdje Lucić vjeran svome porfirogenetovskom mentalitetu pri spomenu primorskih gradova Srbâ misli na točne općine Brača, Hvara i Korčule i Kotor. Priznajući i ovdje slavizaciju romanskih dalmatinskih gradova ipak se teško povlači od svojeg proromanskog stava. On i ovdje faktični talijansko-slavenski bilingvizam u nekim gradovima, nastao talijanskim utjecajem, smatra autohtonim, ali priznaje prevagu slavenskog, no veli da se tek od stranaca (*ab exteris*) počese Dalmatinci ubrajati u Slavene. I ovdje je Lucić izrekao činjenicu približavanja romanskih i hrvatskih gradova, a na strani 272. djela »De Regno« veli: »*In Croaticis autem maritimis Civitatibus, quae, ex Privilegiis ad instar Dalmaticarum consequutis, dalmatizabant...*« Prijevod: »U hrvatskim pak primorskim gradovima, koji su zbog privilegija postignutih po uzoru dalmatinskih dalmatinizirali [...]«

Komentirajući neke dokumente na talijanskom iz g. 1340. i 1385. iz Trogira veli Lucić u djelu »Memorie« na strani 201. ovo: »*Da queste due memorie posteriori si conosce, ch' il modo di parlare all' hora usato del Latino volgare era di pronuncia più Slava di quello sono l' altre sopraregistrate più antiche; proferendosi quest' ultime in quella maniera per appunto, come fanno oggi quelli, che non sapendo altra Lingua, che la Slava imoarando la Latina corrotta o volgare suol dirsi, che nella pronuncia schiavonizzano: segno evidente, che la Lingua Slava, o Croata si fosse molto avanzata, e diffusa nel comun uso della Città.*« Prijevod: »Iz ovih dvaju kasnijih dokumenata se raspoznaje da način latinskog vulgarnog govora onda uobičajen bijaše izgovora više slavenskog od onoga u gore registriranim starijim dokumentima. Ovi su naime kasniji dokumenti izneseni baš na način kako danas čine oni koji prvotno ne znaju drugi jezik nego slavenski, ali kad potom nauče iskvareni ili vulgarni latinski, u izgovoru slaveniziraju, kako se to običava za njih reći. To je očit znak da se jezik slavenski ili hrvatski bijaše mnogo proširio u općoj uporabi grada.« Dakle tu Lucić govori o rasprostranjenosti hrvatskog jezika u Trogiru u 14. stoljeću.

Govoreći o objavljivanju neke dukale na »latinskom« i hrvatskom jeziku u Trogiru g. 1325. Lucić u djelu »Memorie« na stranama 203—204. nastavlja: »*Dalla publicatione di questa Ducale nelle due lingue Latina, e Sclava, o Slava (che in tutti due li modi sta scritto nel registro) si scorge, che se bene leggendo il Cancelliere in voce ordinaria sarà stato dal Precone (che è lo stesso che hora si dice Commandatore) ad alta voce replicato ogni periodo in parole Latine come stanno nel registro, e s' usa hoggidi: il medesimo Precone poi (che doveva saper la lingua Slava) haverà di nuovo replicato in lingua Slava in sostanza il contenuto d' essa Ducale, non solo la prima volta il giorno di Sabato quando fù ricevuta; ma anco il giorno di Domenica susseguente doppo la Messa cantata all' hora solita de proclami, quando il Popolo con maggior frequenza usciva dalla Catedrale, accioche ogn' uno ne fosse consapevole; dal che si conosce, che la lingua Slava era la più commune sino dall' hora, e la più volgare dell' altra Latina corrotta, che pur si diceva volgare, perche non era la buona Latina. E questa volgare Slava deve essersi cominciata por in uso dal bel principio, che li Slavi occuparono il paese*

circconvicino per la necessità, c' havranno havuto li Dalmatini di praticar con loro, e sussequentemente si sarà accresciuta sempre più servendosi, di loro li Dalmatini ne servitii bassi, coltura delle terre, e navigatione, comprandol̃. o vero salariandoli, com'è stato nella predett' opera De Regno Dalmatiae et Croatiae considerato; e dilatati poi li territorii con le concessioni delli Duchi, e Rè di Croatia, e d' Ongaria, tanto maggiormente sarà andata insinuandosi nelle Città dalli Slavi, che per la campagna sparsi habitando la lavoravano, e portando li terratici praticavano nella Città; molti de quali col progresso del tempo venendo ad habitar nelle medesime Città, et Isole con le famiglie portavano seco anco la lingua Slava; onde questa divenuta la seconda volgare, praticata più delle due Latine, diventò col tempo più volgare dell' altra Latina corrotta; e la Latina antica s' andò a poco a poco tralasciando rimanendone l'uso nelle scritture solamente, come nelli registri della Cancelleria si può vedere il mescolio delle due lingue Latine, di tempo in tempo diversificate, come s' andava diversificando la pronuntia d' essa lingua Latina corrotta, o volgare sine all' anno 1500. dal qual tempo in poi si vedono fatte quasi tutte le scritture nella lingua Latina corrotta, o volgare che communemente vien detta in Dalmatia Latina, e la Latina pura Litterale a differenza della Slavo, o Croata, che è divenuta sola volgare, e dalli medesimi Dalmatini, non meno, che dall' Italiani vien detta col nome generale Schiava, o Schiavona, e con particolare, secondo le differenze delli dialetti, distinta nelli loro nomi proprii in Cragnola, Croata, Serbiana, Bosnese, Bulgara, Boema, Polacca, Russa, o Moscovita, e altre.» Prijevod: »Iz objavljivanja ove dukale u dva jezika, latinskom i slavenskom zvanom 'sclava' ili 'slava' (jer na oba načina stoji zapisano u registru) opaža se da je kancelar običnim glasom čitao a glasnik (koji se danas naziva komandator) jakim glasom ponavljao svaki period u latinskim riječima, kako stoji napisano u registru i kako se običava i danas; isti pak glasnik (koji moraše poznavati slavenski jezik) nanovo je na slavenskom jeziku ponovio bitni sadržaj te dukale, ne samo prvi put u subotu, kad je bila primljena, već sljedeću nedjelju poslije pjevane mise u uobičajeni sat određen za objave, kad je puk u velikom broju izlazio iz katedrale, da bi tako svatko bio obaviješten. Od tog se saznaje da je slavenski jezik bio odonda uobičajeniji i vulgarniji od drugog iskvarenog latinskog, koji se također nazivao vulgarnim, jer ne bijaše dobar latinski. Ovaj slavenski vulgarni sigurno se upotrebljavao odmah u početku, čim su Slaveni zapremili susjedni predjel, i to po nuždi, koju su imali Dalmatinci u općenju s njima. Postupice se slavenski jezik sve više širio, jer su Dalmatincima služili Slaveni u nižim službama, obrađivanju zemalja i plovidbi, a kupovali su ih ili unajmljivali, kako je raspravljeno u spomenutom djelu 'De Regno Dalmatiae et Croatiae'. Kad su se proširili teritoriji općine koncesijama knezova i kraljeva Hrvatske i Ugarske, to više su slavenski jezik uvlačili u gradove Slaveni, koji su rašireni po poljima njih obrađivali i donosili dohodak i tako se kretali u gradu. Mnogi od njih tokom vremena došavši obitavati u istim gradovima i otocima sa svojim obiteljima donošahu sa sobom također slavenski jezik. S time je ovaj postao drugi vulgarni, upotrebljavan više od obaju latinskih i postao s vremenom vulgarnijim od drugog iskvarenog latinskog. Stari latinski se malo-pomalo napuštao, a ostala mu je upotreba jedino u spisima. No u registrima Kancelarije se može

vidjeti mješavina dvaju latinskih jezika, od vremena do vremena sve različitijih prema onome kako je sve više postajao drukčijim izgovor ovog iskvarenog ili vulgarnog latinskog sve do godine 1500, od kojeg vremena unaprijed se gotovo svi spisi sastavljaju u iskvarenom ili vulgarnom latinskom jeziku. Ovaj iskvareni ili vulgarni latinski jezik i čisti književni latinski se općenito u Dalmaciji naziva latinskim za razliku od slavenskog ili hrvatskog, koji je postao jedini vulgarni i isti ga Dalmatinci ne manje nego Talijani nazivaju općim imenom slavenskim, a posebno je po razlikama u dijalektima podijeljen prema njihovim svojstvenim imenima u kranjski, hrvatski, srpski, bosanski, bugarski, češki, poljski, ruski ili moskovski i u druge.«

U ovom sam prijevodu ostavio tipični naziv *vulgarni*, koji se u srednjovjekovnom i novom latinskom i talijanskom upotrebljava, jer je on osebujan i specifičan i nije ga moguće adekvatno prevesti, pa se kao internacionalna riječ upotrebljava. *Vulgarni* ovdje ne znači prostački, kako se ta riječ danas obično upotrebljava. Ne može se *vulgarni* prevesti ni *pučki*, jer vulgarni ne znači da time samo puk tako govori, iako etimološki dolazi od riječi *vulgus* (prosti puk, svjetina). Naziv *vulgarni* za jezik nastao je zapravo u odnosu prema klasičnom latinskom, dakle ne znači da sam puk njime govori, jer su njime govorila i gospoda, dakle znači obični govorni jezik. Prema tome se u našim srednjovjekovnim dokumentima upotrebljava većinom za talijanski jezik, ali često i za hrvatski jezik. Kao što ćemo malo niže vidjeti, naziv *lingua popolare* znači *pučki jezik*.

Vrlo zanimljiv je citirani Lucićev pasus. Iako je u uvodu djela »Memorie« kazao da bi se talijanski jezik mogao zvati i dalmatinskim, on ovdje očito i na raznim drugim mjestima svojih djela izbjegava upotrebu naziva *talijanski* zovući obično talijanski jezik kao *iskvareni latinski* ili *vulgarni latinski*. Vidi se iz ovog i svih sličnih pasusa da Lucića upravo muči problem jezika i slavizacije gradova, pa iako se u biti u svim pasusima jednako izražava, ipak na raznim mjestima dvaju njegovih glavnih djela ima nijansa i ponegdje malih proturječja. Svakako u ovom pasusu je sjajno i jasno označio odnošaj naziva *slavenskog* prema nazivu *hrvatskom*. Slavenski je opći pojam, koji obuhvaća sve slavenske jezike pa tako i hrvatski, ali jer se u učenim krugovima često i za hrvatski jezik upotrebljava samo *slavenski* naziv, ta dva naziva postaju u neku ruku praktično sinonimi, te i Lucić često veli *slavenski* ili *hrvatski jezik*. U gore citiranom pasusu je jedno veliko priznanje, naime, da je slavenski ili hrvatski jezik postao jedini *vulgarni*, čime donekle sam Lucić ako baš ne demantira svoje tvrdnje izrečene na drugom mjestu o hrvatsko-talijanskom bilingvizmu u dalmatinskim gradovima, a ono ih objašnjava. Jest, talijanski jezik upotrebljavaju i učeni krugovi i svi, učeni i pučki, u saobraćaju sa strancima Talijanima, ali pravi vulgarni u pravom smislu riječi jest sada hrvatski. Točno je, što veli Lucić, da su u Dalmaciji često i talijanski jezik nazivali latinskim. Za Italiju se više puta veli *latinska zemlja*.

Na strani 454. djela »Memorie« govoreći o vremenu g. 1421—1423, dakle početku mletačke vlasti, kaže kako je u Trogiru biran tumač jezika, jer trogirski knez ne poznaje pučki jezik (*la lingua popolare*). Dakle pučki jezik bio je hrvatski.

Šesta, posljednja, knjiga djela »De Regno« ima opći naslov »De recentioribus Dalmatiae, et Croatiae moribus, finibusque« (O novijim običajima i granicama Dalmacije i Hrvatske). Radi cjelovitosti prikazivanja citirao sam ponešto i dosad i iz te knjige i osvrtao se na Lucićeve tvrdnje u njoj. S tom knjigom dolazi Lucić i do svoga vremena. Već u drugoj knjizi, u kojoj opisuje vrijeme narodne dinastije, Lucić ima XV poglavlje »De moribus Croatorum« (O običajima Hrvata) i XVI poglavlje »De moribus Dalmatarum« (O običajima Dalmatinaca). Dalmatinci, naime, po toj određenoj terminologiji stanovnici gradova sužene Dalmacije, takozvanog temata, jesu Romani, dakle skroz različiti po narodnosti od Hrvata. U ovoj šestoj knjizi je također I poglavlje »De moribus Croatorum recentioribus« (O novijim običajima Hrvata) i II poglavlje »De moribus Dalmatarum recentioribus« (O novijim običajima Dalmatinaca). Kad govori o *novijima*, misli i uistinu tako raspravlja o običajima od 12. stoljeća dalje približujući se svojem vremenu. Dakle još smatra Hrvate i Dalmatince (mислеći uvijek na stanovnike onih nekada romanskih gradova sužene Dalmacije) kao dvije skupine. No upravo su od kapitalnog značenja ove njegove završne riječi u IV poglavlju *De Slavonia* ove šeste knjige, u kojem raspravlja o tom pojmu, naime ove: »*nunc apud Latinos lingua Slava, ut plurimum, antiquo nomine regionis Illyrica vocatur, usuque receptum est, quod latine Illyricam linguam, idem Italice Shiamam, vel Schiavonom significet: Dalmatae tamen, ipsisque contermini Slavi, linguam Slavam non dicunt, sed Hrvatom, vel Srblam, prout eujusque dialectus est. Sic per temporum vices confunduntur nomina regionum ac gentium, ut rix ex veteribus monumentis aliqua distinctio tradi possit; et quamvis per tot secula abolitam distinctionem Dalmatarum et Slavorum revocare inanis labor videri possit: in ipsis maritimis civitatibus inter Slavos et antiquos Dalmatas observare volenti, mores adhuc in pluribus diversi deprehenderentur.*« Prijevod: »sada se kod Latina slavenski jezik većinom naziva starim regionalnim imenom ilirskim i to je uporabom usvojeno, da se u latinskom jeziku veli ilirski jezik a isti u talijanskom jeziku slavenski. Dalmatinci pak i njima susjedni Slaveni ne nazivaju ga slavenskim, već hrvatskim ili srpskim, prema tome kako je čiji dijalekt. Tako se zgodama vremena brkaju imena krajeva i naroda, da se jedva može iz starih spomenika utvrditi prava razlika. I premda se uslijed stoljećima zbrisane razlike između Dalmatinaca i Slavena može učiniti ispraznim napor da se ponovno izazove, ipak bi onaj koji bi htio promatrati mogao opaziti u istim primorskim gradovima različite običaje između Slavena i starih Dalmatinaca.« Ovdje napokon evo Lucić priznaje da su stoljeća ukinula razliku između Dalmatinaca i Slavena i da bi bio uzaludan napor tu razliku opet izazvati, no za utjehu sebi ipak veli da se u primorskim gradovima može u običajima između Slavena i starih Dalmatinaca opaziti različnost. Bez sumnje iz cijelog Lucićeva pisanja u jednom i drugom djelu vidi se njegov čeznutljiv pogled u prošlost, u prošlost one malene sužene Dalmacije romanskih primorskih gradova. Ta se čeznutljivost može usporediti s čeznutljivošću znatno ranijeg Elija Lampridija Crijevića, čovjeka 15—16. stoljeća u Dubrovniku, koji se ponosi rimskim podrijetlom i žali za iščeznućem romanskog govora, kojeg se sjeća iz djetinjstva, te mu je žao što je Dubrovnikom prevladalo ilirsko (što znači slavensko) kričanje. No vodi računa o stvarnosti te hvali i uznosi pjesnika Ivana

Gučetića, koji piše u tri jezika, pri čemu cilja na latinski, grčki i slavenski.³⁰ Lucić je znatno zakašnjeli laudator temporis acti, jer se proces kroatizacije dalmatinskih gradova davno prije njega bio izvršio. Ipak kao čovjek stvarnosti priznaje tu realnost veleći da bi uzaludan bio napor izazvati nestalu razliku, ali hoće u stanovnicima dalmatinskih gradova još da nađe tipova starih Dalmatinaca, koji se razlikuju od ostalih Slavena. No i on uviđa da su Dalmatinci Hrvati. Upravo je vrlo važna konstatacija da Dalmatinci i njima susjedni Slaveni ne nazivaju jezik slavenskim (kako to čine Talijani, a moramo u primisli dodati, i ljudi koji se za njima povode), već hrvatskim i srpskim. Dakle i Lucić ovim pokazuje da je naziv ilirski i slavenski za jezik (a prema tome i za narodnost) naziv učenih krugova, a pučki naziv kod Hrvata jest hrvatski a Srba srpski. Luciću za njegovo doba Dalmatinci nijesu više etnički pojam, kao što ga pokazuje za ranije vrijeme, već samo regionalni. Dalmatinci su samo stanovnici Dalmacije, i to mletačke Dalmacije, Dubrovnika i obale sjevernog Hrvatskog primorja te i onog dijela obalnog pojasa pod Turcima. I oni svoj jezik zovu hrvatskim kao što ga i Hrvati u susjedstvu pod Turcima zovu hrvatskim i kao što Srbi svoj jezik zovu srpskim. Lucić, koji je pravio kao i drugi ljudi nauke konstrukcije i rekonstrukcije, u ovoj je stvari osjetio bilo naroda. Ne mislim ovim reći da je kod puka postojala neka svijest nacionalizma, ali kod njega se čuo u većoj mjeri naziv hrvatski nego kod učenih krugova, pa je Lucić to čuo i osjetio. U dijelu »Memorie« na strani 522. veli Lucić govoreći o Hrvatima i Srbima: »[...] e come questi doi Popoli erano d' una medesima natione Slava« (i kako ova dva naroda bijahu jedne te iste nacije slavenske). U gore citiranom nabrajanju slavenskih »dijalekata« pod *cragnola* (kranjska) misli očigledno na Slovence, a vodeći računa o regionalnom momentu osim Hrvata i Srba spominje napose i Bosance. Poblize se o dijalektima Lucić ne izražava.

Lucić u svojim djelima, barem onim objelodanjenim meni poznatim, ne izražava svoju narodnost, no u Rimu je u »ilirskoj« bratovštini sv. Jerolima, gdje se nalazi neko vrijeme i kao njezin predsjednik.³¹ Pokopan je bio u crkvi sv. Jerolima skupa s ostalim nekadašnjim predstojnicima Dubrovčaninom Stijepom Gradićem i Splitsčaninom Ivanom Pastrićem, a arhiepzbiter te crkve Splitsčanin Juraj Jurjević podigao im je g. 1711. lijepu nadgrobnu natpisnu ploču, koja i danas postoji. Odmah u prvom retku natpisa veli se da se posvećuje *Illyricae nationis in Urbe praesidibus*, što znači predstojnicima ilirske nacije u gradu Rimu. Sjetimo se maloprije citiranog Lucićeva pisanja o upotrebi imena ilirskog, pa razmotrimo i ostale činjenice u vezi s Lucićem. On se dakle osjećao Ilrom — Slavenom, a jer je bio iz Trogira, gdje je također puk jezik, a prema tome i sebe nazivao hrvatskim, on je i Hrvat. No kod Lucića nije bio razvijen hrvatski osjećaj emocionalno kao kod jednog Zoranića i Barakovića u Zadru ili Vidala u Korčuli te Vetranovića, Nalješkovića i Zlatarića u Dubrovniku. On shvaća stvarnost svoga vremena, ali je u sebi nekom oživjelom tradicijom emocionalno još vezan na stari dalmati-

³⁰ Vidi među ostalim: F. Rački, Iz djela E. L. Crievića Dubrovčanina, *Stazine JAZU* IV, 1872.

³¹ Vidi među ostalim: F. Rački, Povjestnik Ivan Lučić, Trogiranin, *Rad JAZU* 49, osobito na str. 95—98.

nizam. Ipak u vezi s njime zanimljivo je spomenuti njegova oca Petra Lucića. To je sastavljač poznatog »Vrtla« u vremenu g. 1573—1595. hrvatskog zbornika, u kojem se nalaze pjesme raznih pjesnika od Trogira do Dubrovnika.³² Petar Lucić veli da je pisao »*ovih knjig veći dil za majke i sestar dat jim razgovor mil*«. Sjetimo se pri tome što već spomenuti Mlečanin Ivan Giustiniano u izvještaju od g. 1553. piše o Trogiranima i trogirskim ženama: »*Gli abitanti di questa città vivono con costumi schiavi. E vero, che alcuni di questi usa abiti Italiani, ma rari: hanno ben tutti la lingua franca, ma nelle case loro parlano lingua schiava per rispetto delle donne, perchè poche d'esse intendono lingua italiana, et si ben qualcuna l'intende, non vuol parlare, se non lingua materna.*«³³ Prijevod: »Stanovnici ovog grada žive po običajima slavenskim. Istina je da neki od ovih nose odjeće talijanske, ali rijetki; svi poznaju franački jezik, ali u svojim kućama govore slavenski jezik zbog žena, jer malo njih razumije talijanski jezik, i ako ga pokoja razumije, ne voli ga govoriti, već samo materinski jezik.« Eto za te trogirске žene, majke i sestre trogirskih ljudi sastavio je Petar Lucić taj zbornik, a jer su mnoge sestre dospijevale u poznati ženski benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru, našao se sačuvani primjerak tog zbornika g. 1854. u tom samostanu. Povjesničar Ivan Lucić rodio se dakle u porodici gdje se i te kako gojila hrvatska tradicija, a i on sam je imao smisla za knjigu na hrvatskom jeziku, jer je k njemu dospio bio Kaletićev prijepis hrvatske redakcije Dukljaninova ljetopisa, koji je onda darovao Vatikanskoj knjižnici. No u njemu je proučavanjem prošlosti dalmatinskih nekoć romanskih gradova oživjela njihova tradicija, te se kao u nekom aristokratizmu, koji s visoka gleda na širi puk, uzbudila posebna sklonost prema toj tradiciji, izumrloj donekle, ali onoj koja je živjela na drugi dakako način u višim krugovima, u višim klasama plemstva i uglednijeg građanstva.

Lucićevo djelo »De Regno« izdao je i tiskao u Amsterdamu poznati izdavač Ivan Blaeu, koji je imao poslovnih veza i s Italijom, a u Mlecima i svoga predstavnika. Preko tog predstavnika poslao je Lucić svoj rukopis u Amsterdam, ali u Mlecima se zadržao njegov rukopis nekoliko mjeseci. Bare Poparić, koji je u Starinama 31 i 32 publicirao dio Lucićeve korespondencije, ustvrdio je da je za vrijeme zadržavanja rukopisa u Mlecima djelo pre-krojeno u mletačkom duhu i tako objelodanjeno, a da je takvo djelo Lucić silom prilika priznao svojim. I iz Lucićeve korespondencije htio je Poparić iznijeti dokaze za svoju tvrdnju. Dokaza za mišljenje da bi djelo Lucićevo »De Regno« bilo prekrojeno u Mlecima mi nikako nemamo. Ne može se ipak isključiti mogućnost da je do stanovitog prekrojavanja došlo, ali o tome Lucić ništa ne govori, pače, budući da je takvih misli u Dalmaciji ipak bilo, on se tome u pismu od 22. svibnja 1669. upućenom prijatelju Valeriju de Ponte u Zadru smije. Dakle Lucić djelo »De Regno« onakvo kakvo je izašlo u Amsterdamu iz tiska, smatra potpuno svojim. Doduše on kao prilog djelu »Inscriptiones Dalmaticae« izašlom g. 1673. stavlja *Addenda et corrigenda*, gdje uz najobičnije ispravke poneku stvar razjašnjuje i nadopunjuje, ali

³² Vidi među ostalim: Ante Delalle, Petar Lucić i njegov »Vrtal«, *Novo doba*, Split 1935, broj 94.

³³ Ljubić, *Commissiones et relationes venetae* II, 208.

gdje ništa bitno ne mijenja. Djelo Lucićevo »De Regno« naišlo je i kratko nakon izlaska na odjek, a i kasnije se ono čitalo, uvažavalo i kritiziralo. Vrlo je zanimljivo što 16. ožujka 1669. piše svome prijatelju Valeriju Ponteu: *»Quanto all' opera mia Vostra Signoria ha considerato benissimo, ch' io fo apparire il dominio del mare de Venetiani (se non m'inganno) con più fondamento et chiarezza, che sin hora da altri non è stato fatto. Che quanto all' obsidione Jadrense et anco le croniche de Spalatini, se bene vi è qualche cosa contrario alla Serenissima Republica, parmi però che, paragonate quelle poche cose in disfavore (che persone estere, et allhora inimiche), faccino tanto più spiccare tante altre favorevoli. Che quanto alla libertà della Città Dalmatiche, non dovevo tralasciar di dichiararle, e replicare ovunque mi se è offerta l' occasione, se non volevo esser taliato di poco buon historico, e mal patriotto; ma perchè havevo sentito, ch' anco in Venetia v' era stato alcuno, che haveva detto non so che fra denti dell' opera, pregai il Signor Governatore Detrico, che dimandasse all' Eccellente Sagredo quello ne sentiva; mi risponde, che ne dice bene, e loda l' opera, et a me basta, che non ne dica male.«* Prijevod: »Što se tiče mojeg djela, Vaše Gospodstvo je opazilo vrlo dobro kako ja činim da mletačka dominacija mora (ako se ne varam) doći do izražaja s više temelja i jasnosti, kako dosada drugi nijesu činili. Premda je u pogledu zadarske opsade i također splitskih kronika nešto protivno Prejasnoj Republici, izgleda mi ipak, ako se usporedi ono malo stvari u neprilog (iznesenih od stranih osoba i zato neprijateljskih), čine one da tim više odskoče tolike druge povoljne. Ukoliko se tiče sloboda dalmatinskih gradova, nijesam smio propustiti, a da ih ne objasnim i ponovno istaknem, gdje god mi se pružila prigoda, ako nijesam htio biti ožigosan kao malo dobar historičar i zao patriot. No jer bijah čuo da je i u Mlecima bio poneki, koji je, ne znam što, rekao između zubi o djelu, zamolih gospodina Namjesnika Detrica da bi upitao Preuzvišenog Sagreda što misli. Odgovori mi da govori dobro i hvali djelo, a za mene je dosta da ne govori zlo.« Iz ovog, a i cijele korespondencije nakon izlaska djela, ukoliko je objelodanjena, vidi se da Lucić djelo »De Regno« smatra zaista svojim. U njemu doista ima poneka proturječnost, kao što se često javlja u opsežnim djelima, ali te nijesu velike. Cijelo djelo pokazuje jednu opću koncepciju i ne može se nazreti što bi bilo Lucićevo a što umetnuto u Mlecima bez njegovog znanja. Vidimo iz gornjeg pasusa da je u Mlecima bilo stanovitih prigovora, a i on sam priznaje da je iznio i stvari nepovoljnih za Mletke (i to najviše u citiranju raznih pisaca), ali i sam kaže da je većina povoljnih. Iako Lucić piše promletački, on je ipak u djelu isticao autonomne slobode dalmatinskih gradova, a sudeći po citiranom pismu to se u Mlecima nije nekima svidjelo. On u pismu otvoreno kaže da nije smio propustiti da ih istakne gdje god mu se pružila prigoda ako nije htio biti žigosan kao slab historičar i loš patriot. No baš zbog stanovitih prigovora obratio se namjesniku Detricu da pribavi kompetentan sud, i kad ga je dobio, bio je zadovoljan.

U ovom pogledu na Lucića iznio sam, priznajem, više negativnih strana o Luciću nego pozitivnih. Pozitivnih Lucić uza sve prigovore koji mu se mogu postaviti, zaista ima. No moram priznati da se Lucić u većoj mjeri postavlja kao uzor nego što to zaslužuje i da nije uvijek tako visoko kriti-

čan kao što se o njemu govori. Držim da treba upozoravati i na negativne strane njegova djela, a izabrao sam neke najvažnije probleme, kojima se bavim, da s njihova aspekta bacim pogled na Lucića. Svoj rad smatram tek jednim prilogom, jer iscrpna monografija i biografija o Luciću kao historičaru i čovjeku sigurno bi premašila opseg svakog od dvaju glavnih njegovih djela. Pozitivne vrednote njegovih obaju djela jesu što upozorava na mnoge važne dokumente, citira ih i neke donosi u cijelosti, pa i označuje gdje se nalaze. Pomoću Lucića kasniji su historičari mnoge od tih dokumenata pronašli, a neke, koji su se izgubili ili se nijesu pronašli, poznajemo jedino po Luciću.

Njegovo pisanje o vremenu hrvatske narodne dinastije, danas gledajući, zastarjelo je. No u jednoj stvari moramo Luciću odati priznanje. On je seobu Južnih Slavena, pogotovo Hrvata i Srba, uglavnom stvarno i historijski vjerno prema Porfirogenetu prikazao osim daljnjeg smještanja, o čemu sam mu netočnosti iznio. Ne zanosi se maštanjima, koja vidimo kod raznih drugih autora, kao da bi Južni Slaveni bili potomci starih Ilira. On jasno razlikuje jedne od drugih i ne dovodi ih ni u kakvu vezu. O Ilirima govori u prvoj knjizi, posvećenoj starom vijeku, te ih dakle ne brka sa Slavenima. Kritičan je i u tome što ne prisvaja razne narode kao Slavene, kao što je to učinio Mavro Orbini u svojem djelu »Il Regno degli Slavi« g. 1601, zadojen panslavenskim duhom, u kojem mnoštvo germanskih naroda ubraja u Slavene. I danas je još dragocjeno i u jednom i u drugom djelu prikazivanje međusobnih odnošaja dalmatinskih gradova, njihovih zadjevica i prijateljstava, a i prikaz zadiranja ugarsko-hrvatskih kraljeva i hrvatskih feudalaca u autonomije gradova, iako je, vidjesmo, u tome jednostran, jer tek u mnogo manjoj mjeri prikazuje mletačka zadiranja, a ukoliko ih prikazuje, prikazuje ih najviše o Zadru, a manje o ostalim gradovima, no one od 15. stoljeća dalje uopće prešućuje. Njime su se okoristili i kasniji obrađivači monografija o dalmatinskim gradovima i Dalmaciji uopće, ali ostaje još mnogo toga da se iz njega iskoristi, naravno kontrolirajući i prema potrebi revidirajući njegove podatke.

Jedna od najvažnijih tema hrvatske historiografije i publicistike bila je prikazivanje odnošaja Hrvatske od g. 1102. dalje prema Ugarskoj. Bilo je najraznoličnijih mišljenja od najromantičnijih o daljnjoj tobože potpunoj slobodi Hrvatske do najhiperkritičnijih o jednostavnom porobljenju. Bez sumnje Hrvatska, zadržavajući svoj posebni državnopravni položaj i razne svoje prerogative, bila je već od g. 1102. pod supremacijom Ugarske. S ovog gledišta piše svoje djelo već i Toma Arcidijakon u 13. stoljeću i svoja djela Ivan Lucić u 17. stoljeću. Lucić u naslovima i izrazima to i previše naglašava, jer npr. vjekovna borba s Mlečanima za istočnu obalu Jadranskog mora nije bila borba samo Ugara i ugarskih kraljeva, već je to bila i borba hrvatskog naroda, makar su se u stanovita vremena i gradovi i hrvatski feudanci u svojim političkim kombinacijama i međusobnim trzavicama oslanjali na Mletke. To je bez sumnje za Lucića u 17. stoljeću kao mletačkog podanika bilo i neoportuno naglasiti. No iako kroz pisanje Lucića uza sav njegov promletački stav i razne druge omaške ipak probija istina, probija i tu. Njegovo detaljno prikazivanje otpora Zadra u pobunama protiv Mletaka

to pokazuje, a i u djelu »Memorie« detaljno prikazuje borbu zavičajnog mu Trogira g. 1412. protiv mletačke opsade. On sam, iako većinom govori, ne baš uvijek točno, o sklonosti dalmatinskih gradova i do 14. stoljeća prema Mlecima, ipak priznaje i upozorava da je u njima bilo i pojedinaca i formiranih stranaka protiv Mlečana. Okomljuje se više puta na Omišane kao gusare, ali priznaje da je njihovo gusarenje većinom bilo upereno protiv Mlečana.

Lucićeva su djela historijska djela, kojima historičar prikazuje vremena starija od sebe. No jer Lucić, makar i u manjem opsegu, dovodi te povijesti i do svojeg vremena, on je u mnogo čemu važan izvor za svoje vrijeme. Pogotovo je važan za mnoge podatke Trogira svojeg vremena, ali i u djelu »De Regno« ima dragocjenih podataka za novije vrijeme. Vrlo je važno VI poglavlje druge knjige s naslovom »De Laudibus« (O pohvalama), gdje doduše govori o postanku pjevanja pohvala državnim glavarima u dalmatinskim gradovima i historiji tog običaja, ali daje i vrlo važne podatke za svoje vrijeme. Među ostalim ističe da se takve pohvale pjevaju i u Dubrovniku, u čemu se slaže s podacima iz drugih izvora, koji nam pokazuju da su se te pohvale pjevale u Dubrovniku ugarsko-hrvatskom kralju i nakon g. 1526. Vrlo je važno i u biti točno u V poglavlju šeste knjige pod naslovom »De Vlahis« (O Vlasima) razlaganje o Rumunjima, ali posve ispravno na drugom mjestu govoreći o našim zagorskim Vlasima u Dalmaciji uvrštava ih u Hrvate, i to na strani 242. u drugom stupcu, gdje veli »[...] *circumvicinos Croatos, qui nunc Vlachi dicuntur*« (susjedne Hrvate, koji se sada nazivaju Vlasi).

O Luciću su izricali svoj sud i suvremenici i kasnija pokoljenja. Imao je on i protivnika. I to bi sve trebalo da uđe u iscrpnu monografiju. Ne mislim ovdje govoriti o suvremenom protivniku Lucića Trogirananu Pavlu Andreisu, također historičaru, jer bi to tražilo raspravu za sebe. Vrlo je zanimljivo što pisac uvoda dubrovačke povijesti Džona Rastića, historičara 18. stoljeća, umrlog g. 1735, kaže o Luciću. On piše s punim poštovanjem, ali iznosi u vezi s Lucićem neke tako interesantne podatke, da bi sve to zaslužilo posebno proučavanje. Taj uvodničar naziva Lucića »*il più aggiustato spirito della Dalmazia*« (najizgrađeniji duh Dalmacije). Iako je Lucićevo djelo »De Regno« bez sumnje promletački napisano, spomenuti uvodničar kao da to ne opaža. On tvrdi da su mletački sindici izaslani u Dalmaciju nakon izlaska Lucićeva djela imali zadatak da unište spomenike postavljene u počast mletačkih funkcionera, ali veli i ovo: »*Ma li sindici, in virtù delle segrete commissioni, nel generale abbattimento delle memorie erette a veneti commandanti, devastarono tutti li monumenti antichi, dalli quali il Lucio ha tirato le conseguenze contrarie al legittimo dominio de' Veneziani sopra la Dalmazia e sopra l' Adriatico. Nè di ciò contenti, levarono a tutte le comunità tutti li antichi istrumenti, talmente che ora in Dalmazia non s' avrebbe alcuna cognizione dell' antichità, se non vi si trovasse nelle case particolari con pericolosa segretezza conservata l' opera del Lucio, benchè anche questa, al presente ristampata, s' è trovata sfigurata, non che corretta; tiro attribuito alla veneta politica, che ha tutta l' attenzione alla ragion di stato anche di minima conseguenza, non avendo voluto quel geloso governo lasciar non sfigurato questo piccolo monumento dell' antica loro libertà alli Dalmatini, come molto tempo prima ha procurato (il che quasi l' è riuscito) di sopprimer la*

cronica del doge Dandolo, uno delli più antichi scrittori veneti, contenendo quella molte cose direttamente contrarie al jus, preteso dalli Veneziani sopra l' Adriatico, ed alla libertà originaria della lor città, come ben nota l' autore del Squittinio della libertà veneta.» Prijevod: »Ali sindici, po ovlaštenju danih im tajnih uputa, u općem uništavanju spomena podignutih mletačkim funkcionerima opustošiše sve stare spomenike, iz kojih je Lucić povukao posljedice protivne legitimnoj dominaciji Mlečana nad Dalmacijom i Jadranom. Ni time zadovoljni digoše svim općinama sve stare isprave, tako da sada u Dalmaciji ne bi postojalo nikakvo poznavanje starina, kad se u kućama pojedinaca ne bi s opasnom tajnošću nalazilo sačuvano djelo Lucića, iako se ono sada ponovno tiskano pokazalo kao iznakaženo, a ne popravljeno. To je potez pripisan mletačkoj politici, koja poklanja svu pažnju državnog razloga također stvarima najmanjeg zamašaja, ne htijući ona ljubomorna vlada pustiti Dalmatincima neiznakažen ovaj maleni spomenik njihove slobode, kao što je mnogo vremena prije nastojala (što joj je gotovo uspjelo) potisnuti kroniku dužda Dandola, jednog od najstarijih mletačkih pisaca, jer je ona sadržavala mnoge stvari direktno protivne pretendiranom pravu Mlečana nad Jadranom i navodnoj izvornoj slobodi njihova grada, kako dobro opaža autor Istraživanja o mletačkoj slobodi.«

Iako je ovaj uvodničar bez sumnje pretjerao, ipak u njemu ima zrna istine, pa bi to pisanje zaslužilo daljnja provjeravanja. Da je mletačka vlast dala uništavati i spomeničko odavanje počasti svojim funkcionerima u Dalmaciji, to je poznato. Svakako, ovaj uvodničar ne drži da je Lucićevo djelo promletačko, pače drži da je Lucić povukao posljedice protivne mletačkom navodnom legitimnom pravu na Dalmaciju i Jadransko more. Istina je zaista, Lucić prikazuje opširno borbu hrvatskih i ugarsko-hrvatskih kraljeva za Dalmaciju i otpore protiv Mletaka, osobito Zadrana, te citira i pisce koji govore protiv Mletaka, a u djelu »De Regno« donosi i važan izvor »Obsidio Jadrensis« (Opsada zadarska) o mletačkoj opsadi Zadra g. 1345—1346. pisan anti-mletački. Rastićev uvodničar dakle prelazi preko promletačkog Lucićeva stava i postavlja težište na one strane Lucićeva djela iz kojih čitalac može izvući argumente protiv navodnog legitimnog prava Mlečana za prevlast na Jadranu. Natko Nodilo, izdavač Rastićev, veli da je uvod Rastiću napisao prijatelj mu Vladislav Gozze između g. 1735. i 1746. No u uvodu se govori o Lucićevoj knjizi: »[...] l' opera del Lucio, benchè anche questa, al presente ristampata, s' è trovata sfigurata, non che corretta« (Lucićevo djelo, iako se ono, sada ponovno tiskano, pokazalo kao iznakaženo, a ne popravljeno). Međutim mi znamo da je drugo izdanje Lucićeva djela »De Regno« izašlo u Beču tek g. 1748. Znamo doduše osim prvog amsterdamskog izdanja iz g. 1666. za izdanja koja imaju naslovni list s godinom izdanja u Amsterdamu g. 1667. i 1668, u Frankfurtu g. 1666. i 1667. Ima li u svim tim novim ili kvazinovim izdanjima kakvih promjena? Ne stoje mi pri ruci svi ti primjerci, te ne mogu izvršiti usporedbu. Zna se da su vršene promjene u geografskim kartama. Tako jedan od primjeraka, koji sam imao pri ruci, s naznakom Amsterdama iz g. 1668. nema vrlo važne karte »Illyricum Hodiernum«. Iz Lucićeve korespondencije se vidi da je imao stanovitih neprilika s kartama.

U svojem velikom djelu »Bogastvo i uboštvo«, u kojem splitski pjesnik Jerolim Kavanjin posvećuje znatan dio prostora dalmatinskim gradovima i glasovitim ljudima niklim u njima, obraća se Kavanjin i povjesničaru Ivanu Luciću. Zadojen splitskim lokalnim patriotizmom prigovara Kavanjin Luciću da je htio smanjiti slavu Solina i Splita, i još neke prigovore, no ti su prigovori uglavnom neumjesni. Dok Rastićev uvodničar uvelike hvali Lucića, drugi Dubrovčanin Ignjat Đorđić upravo se okomio na nj u svojem velikom neobjelodanjenom zborniku »Antiquitates Illyricae« (Starine ilirske). To djelo nije u cjelini u svemu proučeno, te ne možemo još ocijeniti zamašaj Đorđićeve kritike. Zasada znamo za Đorđićev sud izrečen samo u povodu jedne konkretne stvari, pri kojoj Đorđić prigovara Lucićevu pisanju u pogledu određivanja granica Dalmacije te veli: »*il caposetta di questa geografia antiquaria eretica circa i veri limiti della Dalmazia è il quinto evangelista dei Dalmati Giovanni Lucio, il quale non avesse mai scritto la sua storia o piuttosto sfasci-ume d' autorità mal digeste di congetture sopra congetture e illusioni portentose.*«³⁴ Prijevod: »glavar sekte u krivom prikazivanju ove stare geografije o pravim granicama Dalmacije jest peti evanđelist Dalmatinac Ivan Lucić. O da nije nikada pisao svoju povijest ili radije rečeno smjesu autoriteta zlo probavljenih, konjunkturâ nad konjunkturama i čudovišnih zaključaka.« Đorđić, koji i sam u ovom zborniku nije kritičan, jer stoji na stanovištu da su stari Iliri preci Južnih Slavena, izrekao je o Luciću vrlo težak i nepravedan sud. Ipak u toj nepravednoj kritici ima zrnce istine. Lucić zaista često pravi domišljanja, takozvane *konjekture*. I sam Lucić često veli o nekim svojim izričajima da su konjekture, te često kaže *conjecturandum jest* (treba se domisliti). Mnoge od takvih Lucićevih konjektura ne možemo prihvatiti, a možemo reći da ima, kao što kaže Đorđić, i konjektura nad konjunkturama. No prednost je Lucićeva što mi možemo zaista i spoznati koje su njegove tvrdnje konjekture. Historičari su, pa i oni jednostavni i prosti kroničari srednjeg vijeka, pravili kombinacije i konstrukcije, no kroničari i jednostavni historičari ne obrazlažu kako su do svojih tvrdnji došli, već ih iznose kao gotove sigurne činjenice, a mi tek rijetko teškom mukom možemo ipak razaznati elemente istine. Prednost je moderne historiografije da njezini historičari u specijalnim studijama i monografijama o teškim i zakučastim pitanjima obrazlažu svoj stav citiranjem izvora, njihovom analizom i opširnim svojim obrazloženjima. Mi možemo tako kontrolirati uvjerljivost njihovih dokaza i tvrdnja, kojima nas mogu predobiti da ih usvojimo, ali manjkavošću i neumjesnošću svojih obrazlaganja i odbiti da ih prihvatimo, te nam i sami daju oružje u ruke da ih pobijamo. I Toma Arcidijakon, pisac 13. stoljeća, pravi kombinacije, što i sam veli kad kaže da se pri pisanju svojeg djela držao pisanih izvora i usmene tradicije, ali *opinionem sequentes* (sliedeći svoju misao).³⁵ Krasan je stilist literarno vrijedan s upravo sjajnim nekim vijestima iz doba narodne dinastije, koje hrvatska historiografija još

³⁴ Kosta Vojnović, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, *Starine JAZU XXVIII*, 1896, 71. Đorđićevo djelo se nalazilo u privatnom arhivu tada još postojeće obitelji Đorđić, a sada je u Dubrovačkom arhivu. Nedavno je izašlo djelo: Ivan Pudić, *Rerum Illyricarum Ignjata Đurđevića*, Sarajevo 1967.

³⁵ Akademijino izdanje str. 24.

dovoljno ne uvažava. I kod njega možemo otkriti elemente nekih njegovih kombinacija, ali uglavnom on je samo pripovjedač bez obrazlaganja svojih tvrdnja. Eto baš zato Lucića smatramo, uza sav njegov promletački stav i razne omaške, prvim našim kritičnim historičarom, što nam on citira izvore, tumači ih, komentira i interpretira te obrazlaže svoje tvrdnje. Tako možemo i znati kako je do svojih tvrdnja i takozvanih konjektura došao, te ga možemo kontrolirati, prihvaćati mu tvrdnje i pobijati ih, a njegova djela su znatna i jaka uporišta pri daljnjem proučavanju hrvatske povijesti, a osobito povijesti dalmatinskih gradova. U tome i jest njegova veličina, te s tog aspekta gledajući one konjekture i konjekture nad konjekturama ne ispadaju baš tako strašno kako bi se Đorđiću činilo.

No kad govorimo o Trogiriraninu Ivanu Luciću, moramo se dotaći donekle i Trogira. Vjerski zaštitnik Trogira jest sv. Ivan Trogirski. To je Talijan, koji je postao biskupom trogirskim, zbog kreposna i sveta života i mirotvornog djelovanja proglašen svecem te čak zaštitnikom grada Trogira. Njegov kult prešao je u 17. stoljeću i u grad Korčulu najviše nastojanjem pjesnika Petra Kanavelića, koji je o njemu spjevao i poznati svoj veliki ep. Biskup Ivan je znatno pridonio da su se dalmatinski gradovi, došavši krajem 11. stoljeća pod mletačku vlast, priklonili ugarsko-hrvatskom kralju Kolomanu i tako se združili s Hrvatskom. Mogao je on to činiti i iz osobnih sklonosti prema kralju Kolomanu, a obično se ističe da je kao čovjek sveta života i mirotvornog djelovanja išao za izbjegavanjem prolijevanja krvi i za mirnim sporazumom između Kolomana i gradova, da bi se time izbjegao rat. Kakvi god bili motivi djelovanja Ivana Trogirskog, ostaje neosporna činjenica da je on bio zagovornik sjedinjenja dalmatinskih gradova s Hrvatskom i u tome je njegovo značenje, koje ga čini markantnom ličnosti u hrvatskoj povijesti. Eto takvu ličnost štuju Trogirani kao svog zaštitnika i u mletačko doba u svim stoljećima, pače mu u početnom stoljeću trajnoga mletačkog gospodstva nad Trogirom i ostalom Dalmacijom, petnaestom, podižu sjajnu kapelu, krasno umjetničko djelo. I historičar Ivan Lucić je objelodanio životopis svetog Ivana Trogirskog napisan u 12. i 13. stoljeću. Moglo bi se zaista reći da Trogirani kasnijih stoljeća nijesu polagali težište na njegovu političku djelatnost, već na njegov svet i krepostan život, te se njegova politička aktivnost kasnije tako reći zaboravila, pa prema tome se ni Mlečani ne protivljahu tome kultu. No ipak je sama po sebi važna činjenica da je zaštitnik sjedinjenja dalmatinskih gradova s Hrvatskom poštovan i u mletačko doba kao patron Trogira podložnog Mlecima. Ova okolnost kao i prihvaćanje njegova kulta u Korčuli u vezi s Kanavelićem zaslužila bi posebno proučavanje, a osvijetljenje činjenice da je o njemu objelodanio stari životopis Ivan Lucić, pridonijelo bi uopće i osvjetljenju Lucićeve ličnosti.

Dalmacija je od petnaestog stoljeća do g. 1797. pripadala Mletačkoj Republici. Mleci su u velikoj mjeri ograničili autonomiju dalmatinskih gradova i sputavali njihov ekonomski život, ali ipak autonomiju gradova nijesu potpuno ukinuli. Vlast je Mletaka nad dijelom hrvatskog naroda tuđinska i nije, općenito govoreći, hrvatskom narodu bila sklona ni povoljna. Čitavo zaleđe dalmatinskih gradova dospjelo je kroz 15. i 16. stoljeće pod tešku tursku vlast, posljednja točka otpora protiv Turaka bijaše Klis, koji je pao u turske

ruke g. 1537. Turci se zalijetahu do samih kopnenih gradova i neke od njih opsjedahu. Navališe prigodimice i na neke otočne gradove, a i djelovanje turskih gusara se osjećalo. U dalmatinskim gradovima bilo je uvijek, osobito u 15. i 16. stoljeću, pritajenih protivnika mletačke vlasti, a Mlečani su znali da ih ima. Trogirani Petar Berislavić djeluje u 16. stoljeću kao hrvatski ban. Bilo je nezadovoljstva i socijalnim stanjem, koje su Mlečani podržavali, pa tako dolazi i do poznate pučke bune na Hvaru g. 1510—1514.³⁶ No ipak Dalmatinci su se prilagođavali i uglavnom prilagodili mletačkoj vlasti. Drugo je pitanje da mletačka vlast, iako tuđinska i kruta, nije bila uvijek ni tako strašna kako ju je naša historiografija i politička publicistika kadikad prikazivala. Nužda života rušila je nekada i spone nametnute od Mlečana, te se mnoge njihove odredbe o sputavanju ekonomskog života nijesu poštovale, a i sama mletačka vlada je morala popuštati. Trgovački promet s drugim zemljama bio je jači nego što je bilo u prvotnoj namjeri mletačke vlasti. No glavni razlog što su se Dalmatinci priljubili mletačkoj vlasti jest taj što u prilikama kad se nije moglo konkretnije pomišljati na sjedinjenje s Hrvatskom, bijahu oni u kršćanskoj državi nasuprot susjednim Turcima. Ukoliko se može govoriti o relativnoj slobodi, ona je za Dalmatince bila mnogo veća nego što su je imali njihovi sunarodnjaci pod Turskom (osim Poljičana i stanovnika Makarskog primorja, koji su imali stanovite autonomije i pod Turcima). Živjeli su u državi gdje je sloboda ličnosti bila ipak veća i u državi zapadnog kulturnog kruga i iste vjere. To je i bio razlog što su i Zagorci pod Turskom sudjelovali na strani Mletaka u ratovima protiv Turaka i što se stanovništvo odatle preseljavalo na dalmatinski teritorij pod Mlečima. Naravno, opća priljubljenost nije značila da su Dalmatinci u svemu bili sluge pokorni, jer u borbi legalnih okvira i dalmatinske općine i korporacije ustaju protiv raznih mletačkih odredaba, ustaju u obranu svojih interesa i traže izmjene, a kod centralne vlasti ustaju protiv zloraba pojedinih mletačkih funkcionera na terenu. Pitanje je koliko u prikazivanoj odanosti ima i iskrenosti. Postoje vremena gdje se iza izljeva odanosti više puta krije licemjerje i pri-tajeno neprijateljstvo. Kod intelektualaca su k tome bile i kulturne predilekcije. Nije bio Lucić jedini Dalmatinac promletački raspoložen, niti jedini intelektualac takve vrste. U toj općoj atmosferi priljubljenosti Dalmatinca k Mlečima možemo shvatiti i Lucića. No osim općih razloga, koji su djelovali na Lucićev stav Lucić je k tome zadojen jakim dalmatinskim regionalnim patriotizmom, a jer je veličina romanstva djelovala na mnoge evropske, pa i naše dalmatinske generacije, on u romanskom korijenu dalmatinskih gradova one malene sužene Dalmacije vidi korijen kulturne tradicije i korijen autonomnih težnja. On drži, ne obazirući se na znatna mletačka zadiranja od 15. stoljeća dalje u autonomije gradova veća nego ona u raniim vremenima, da je autonomija gradova bila bolje zaimčena u okriliu Mletaka nego ugarsko-hrvatskih kraljeva i surovih feudalnih knezova. Lucić mnogo drži do sigurnosti plovidbe i trgovine na Jadranu, te vidi i za starije i novije vrijeme u Mlečanima jamce i čuvare te sigurnosti. Naravno, i Mlečani u svojem po-

³⁶ Vidi: Grga Novak, Pučki prevrat na Hvaru god. 1510—1514, Split 1918. i zbornik »Matij Ivanić i njegovo doba«, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 10, Zagreb 1977, s radovima mnogih autora.

litičkom i ekonomskom imperijalizmu čine okrutnosti i nasilja, ali pokrivena rafiniranom uglađenošću i prividnim legalnim formama, što Luciću kao uglađenom aristokratu toliko ne upada u oko nasuprot otvorenoj surovosti feudalnih knezova hrvatskog zaleđa i gusarskoj djelatnosti Neretvana, Omišana i Senjana.

Iako su se poneki Dalmatinci priljubili k talijanskoj kulturi, te su se i počeli smatrati Talijanima, takvih je u doba mletačke vladavine bilo sasvim malo. Više ih je bilo u isto doba na Rijeci, gdje mletačke vladavine uopće nije bilo. I intelektualci Dalmatinci priljubljeni mletačkoj vlasti osjećali su se Slavenima, ukoliko je i hrvatski osjećaj bio već kod njih izbljedio, ali mnogi i Hrvatima. Rekoh da nijesmo našli kod Lucića izreka gdje bi on određivao svoju narodnost. No iz činjenice da je bio rođen u hrvatskom Trogiru, što se u njegovoj obitelji gojila tradicija hrvatske poezije, što je bio član i funkcioner bratovštine sv. Jerolima u Rimu nazivane ilirskom, što je pisac hrvatske povijesti u kojoj ističe hrvatsko ime, što veli da i Dalmatinci nazivaju jezik hrvatskim i što ga i sam često tako naziva, na temelju dakle svih tih objektivnih faktora možemo govoriti o Luciću kao Hrvatima i najvećem hrvatskom historičaru starijeg vremena.

R i a s u n t o

SGUARDO RETROSPETTIVO SU IVAN LUCIĆ (LUCIUS)

Vinko Foretić, umirovljenik, Dubrovnik

Nell'introduzione l'autore esplica la versione latina, italiana nonché quella croata del cognome dello scrittore delle opere: »De Regno Dalmatiae et Croatiae« (1666, 1667, 1668) e »Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù« (1673, 1674), e in questo lavoro si risolve per la forma Lucić. Prende in esame inoltre lo sviluppo del concetto geografico della Dalmazia e degli altri territori croati, analizza pure il problema dei Romani dalmati e ulteriormente chiarisce l'interpretazione che ne dà il Lucić. Nel capitolo »Sguardo sul Lucić storiografo e uomo« l'autore ci fa notare che il Lucić seguì le tendenze che erano a favore di Venezia, perché riteneva che il predominio di Venezia significava mantenere la pace e assicurare una navigazione s'cura nelle acque dalmate. L'autore ci fa notare alcune erronee interpretazioni che il Lucić ci dà di determinati periodi storici, interpretazioni che, a dir il vero, trae da alcune fonti da lui citate; egli però intende queste nozioni sbagliatamente, e basandosi solamente su di esse non si cura di prendere in considerazione le altre fonti possibili. Eccone un esempio: il Lucić prendendo per giusta un'enunciazione di Costantino Porfirigeneto esclude dal territorio politico ed etnico croato, le terre a Sud della Cetina. Asserisce bene che le città Sebenico, Biograd (Zara Vecchia), Nin (Nona) e Omiš (Almisso), più tardi facenti parte della Dalmazia, sono state fondate dai Croati; vuole però nello stesso tempo dimostrare che Venezia aveva pieno diritto di possedere la Dalmazia, essendole stata legalmente ceduta da Bizanzio nel 1085. I Romani presenti nella Dalmazia che vi rimasero fino al XIV secolo, ridotti ormai a un relitto, avevano una propria lingua che si perse pian piano col tempo, mentre la lingua italiana fu introdotta in Dalmazia nel XIII secolo; questo fatto storico viene interpretato erroneamente dal Lucić, che spiega la presenza dell'italiano in Dalmazia, proveniente, come quello in Italia, dallo sviluppo del latino volgare, derivante, a sua volta, dal latino classico corrotto, di cui si servivano, secondo il Lucić, anche le popolazioni ro-

mane della Dalmazia. Il Lucić non può però ignorare il processo di croatizzazione delle città dalmate che un tempo erano in mano ai Romani. Alcune sue analisi storiche concernenti la dinastia nazionale croata non possono venir prese in considerazione dalla storiografia moderna. Tra le altre cose manchevoli l'autore cita: il confondere il re croato Tomislav, che regna nel X secolo, con il principe Mislav appartenente al IX secolo; il proclamare falsi gli atti dei concili spalatini del 925 e del 928. Il nostro autore però fa notare anche i suoi meriti, le valedoli interpretazioni storiche fatte dal Lucić. Una di esse è la precisa esposizione che il Lucić fa del primo spostamento degli Slavi del Sud con particolare riferimento ai Croati e ai Serbi. Inoltre ancor oggi sono rilevanti le sue analisi storiche dei rapporti che esistevano tra le città dalmate nonché quelle fatte sull'atteggiamento che i re croato-ungheresi ed i feudatari croati avevano nei confronti delle loro autonomie. Secondo il Lucić la Croazia ebbe dei rapporti politico-sociali particolari nei confronti dell' Ungheria dopo il 1102, anche se rimase indubbiamente sotto la supremazia della stessa.

Il Lucić descrisse dettagliatamente la resistenza armata sostenuta da Zara e Traù contro Venezia, non tralascia di menzionare lo spirito anti-veneziano di singoli funzionari nonché di parti politiche esistenti nelle città dalmate. Il Lucić — lo mette bene in risalto l'autore — seppe uscire dalla ristretta concezione dalmata e allargare le proprie vedute: nella carta «Illyricum hodiernum» abbraccia tutte le terre abitate dai Croati, includendo il Montenegro, poiché racchiude il territorio del vescovato di Bar, e allegando alla Dalmazia tutto il territorio dal fiume Arsia nell' Istria fino al fiume Bojana nell'estremo Sud. L'editore dell' opera «De Regno» (edizione del 1668) dedicò questa carta al bano Petar Zrinski.

Il Lucić non fece alcuna dichiarazione riguardo la sua nazionalità, prendendo in considerazione alcuni particolari della sua vita però, lo possiamo ritenere croato. Tra le altre particolarità che ci inducono a pensare in questo modo, è il suo occuparsi della storia croata, il suo accentuare tale nazionalità, il suo asserire che la lingua parlata dai dalmati è ritenuta dagli stessi croata.

Il Lucić è il primo storiografo critico croato ed è nello stesso tempo il più grande storiografo croato del suo tempo.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 14

ZAGREB

1981

UDK 949.713

YU ISSN 0351—2142

RADOVI

VOL. 14 (1)

str. 1—395

Zagreb 1981.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Zagreb, Josip ADAMČEK, Zagreb, Ljubiša DOKLESTIĆ, Zagreb,
Hrvoje MATKOVIĆ, Zagreb, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Zagreb,
Štefanija POPOVIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Nikša STANČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 300 dinara.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH — VII.

RADOVI 14

**Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček**

**Lektor i korektor
Branko Erdeljac**

**Grafički oblikovao
Prof. dr Ivan Kampuš**